

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

СТАСЮК ОЛЕКСАНДРА ЙОСИПІВНА

УДК 94:324(47+57:477.8)»1939/1953»

**РАДЯНСЬКІ ВИБОРЧІ КАМПАНІЇ
ЯК ЧИННИК РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР
(1939–1953 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України періоду
Другої світової війни.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Трофимович Володимир Васильович,
Національний університет «Острозька
академія», професор кафедри історії
ім. проф. М. П. Ковальського;

доктор історичних наук, професор
Стародубець Галина Миколаївна.
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії;

доктор історичних наук, професор
Ільницький Василь Іванович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри історії України.

Захист відбудеться 23 вересня 2021 р. о 12:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.222.01 в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституті народознавства НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розісланий 22 серпня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

В. М. Конопка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Необхідність вивчення історії українського парламентаризму, зокрема формування та функціонування представницької гілки влади Радянської України, її структурних компонентів та повноважень, зумовлюється низкою чинників. Серед них чи не найголовнішою є потреба модернізувати демократичні інституції сучасної України, що успадкували чимало деструктивних елементів радянської державно-управлінської системи (жорстка владна вертикаль, надмірна централізація влади, застосування політичного тиску, бюрократія тощо). Ретроспективний аналіз функціонування вітчизняних парламентських інституцій сприятиме глибшому осягненню природи і наслідків кризових ситуацій, які періодично супроводжують діяльність Верховної Ради, причин гальмування реформ, мотивації дій різних сегментів українського політикуму, чинників, що впливають на моделі поведінки електорату тощо. Актуальність дослідження пов'язана також з потребою визначення характерних властивостей виборчого процесу в УРСР з метою вироблення оптимальної державної політики у сфері проведення електоральних кампаній та функціонування представницької гілки влади загалом, адже пошуки оптимальної для України моделі парламентаризму тривають, і вони мають спиратися не лише на модерні досягнення зарубіжної юридичної школи, а й на вітчизняний досвід.

Вивчення зазначеної теми видається корисним для політичного консалтингу, адже значна частина українців ментально пов'язана з політичними та культурними цінностями радянської доби, що виразно позначається на громадській активності та електоральній свідомості сучасного українського суспільства. Недооцінка чи нерозуміння ролі виборів значною частиною українських громадян пов'язані з практикою безальтернативного голосування у радянські часи, коли людям пропонували не обирати, а ухвалювати партійні призначення, позбавляючи їх будь-якого впливу на формування владних структур. Тож, вивчення досвіду проведення виборчих кампаній у радянський період уможливить моделювання шляхів підвищення електоральної культури суспільства, механізмів прогнозування динаміки виборчого процесу в сучасній Україні в напрямку його демократизації.

Актуальність теми визначається також підвищеним інтересом в українському суспільстві до особи та політичної місії депутата, способів здійснення ним депутатських повноважень, моделей суспільної поведінки. Соціологічні опитування фіксують недовіру значної частини населення до ролі народних обранців як носіїв та виразників волі виборців. Депутатське середовище належить до найбільш корумпованих суспільних груп, а морально-етичні якості окремих представників народу не витримують жодної критики. Зіставлення політичних і моральних цінностей радянських депутатів та сучасних народних обранців дасть змогу виявити елементи еволюції українського парламентаризму.

Вивчення історичного досвіду організації та проведення виборів в Українській РСР на регіональному рівні є практично недослідженою проблемою. Зокрема, потребують системного студіювання такі аспекти як форми та методи проведення виборів у західноукраїнських областях за часів сталінщини, де зазначені процеси проходили у кілька етапів та мали низку особливостей. Складність впровадження радянської моделі управління у вказаному регіоні була пов'язана з напруженою суспільно-політичною ситуацією, викликаною діяльністю потужного національно-визвольного руху під проводом ОУН і УПА та загальним небажанням населення переймати радянські стандарти життя. Вагомою перешкодою на шляху залучення західних українців до радянських політичних практик став досвід місцевого населення, отриманий у парламентських структурах Австро-Угорщини, міжвоєнної Польщі, Румунії та Чехословаччини, а також власних державних утвореннях (УНР, ЗУНР), який робив більшість з них індиферентними до радянської пропаганди і агітації та підштовхував до особливих моделей електоральної поведінки.

Історичний досвід парламентаризму населення західноукраїнських областей донині позначається на електоральній географії України. Адже поділ сучасної України на «Схід» і «Захід» – це не лише результат зусиль політтехнологів, які для здобуття електоральних дивідендів спекулювали на мовних, ціннісних та геополітичних вимірах соціуму впродовж усіх виборчих кампаній, а й наслідок специфічного суспільно-політичного розвитку регіонів, які відрізняються історією, етномовними характеристиками, ціннісними орієнтаціями. Всебічний аналіз виборчих практик у західному регіоні сприятиме ліквідації «білих плям» в історії українського парламентаризму, дасть змогу робити виважені прогнози щодо суспільно-політичного розвитку українського суспільства, з'ясувати і запропонувати шляхи подолання електорального розмежування в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана як складова частина планової теми відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Взаємодія інституцій держави і громадянського суспільства в Україні. Західні землі (XIX–XX ст.)» (номер державної реєстрації 0115U002458).

Об'єктом вивчення є вибори представницьких інституцій УРСР в системі владних відносин радянського суспільства (1939–1953 рр.).

Предметом дисертації обрано процес формування та функціонування представницьких органів влади в західних областях УРСР в системі радянзації регіону.

Мета роботи – здійснити комплексний аналіз формування та функціонування представницьких органів влади у західноукраїнських областях за часів сталінщини, показати відмінності та особливості процесу у співставленні з іншими регіонами Української РСР.

Досягнення поставленої мети реалізується завдяки вирішенню таких **завдань:**

- схарактеризувати стан наукового опрацювання теми та джерельної бази, окреслити методологічні засади дослідження;
- дослідити особливості радянського виборчого законодавства та принципи його практичної реалізації, означити структуру радянських представницьких органів влади та їхні функції;
- з'ясувати роль та функції депутатів в системі радянської показової демократії;
- комплексно висвітлити перебіг виборчих кампаній у західних областях УРСР, які припадають на окреслений період, схарактеризувавши суспільно-політичну ситуацію в регіоні, роль суб'єктів організації виборів та їхні функції, організаційно-технічну сторону підготовки виборчого процесу, його кадрове забезпечення, специфіку передвиборчої агітації тощо; співставити ситуацію з проведенням виборчих кампаній у західних областях та інших регіонах УРСР;
- з'ясувати ступінь дотримання законності представниками режиму під час проведення виборчих кампаній, вказати на недемократичність та нелегітимність процесу;
- висвітлити форми та способи боротьби режиму з учасниками національно-визвольного руху в момент проведення виборчих кампаній;
- виявити вплив представницької гілки влади на суспільно-політичні та економічні перетворення у західних областях Української РСР;
- простежити реакцію суспільства на проведення радянських виборчих кампаній, окреслити мотивацію електоральної поведінки людей;
- показати форми спротиву виборчим кампаніям з боку учасників ОУН і УПА та цивільного населення, а також способи інтеграції в існуючу політичну дійсність.

Хронологічні рамки. У дисертації досліджено процеси, пов'язані зі становленням та функціонуванням радянських виборчих інституцій у західних областях УРСР під час найактивнішої фази їхньої радянізації, яка припадає на сталінський період. Оскільки способом формування представницької гілки влади були вибори, то нижня хронологічна межа дослідження окреслюється датою проведення Народних Зборів Західної України (жовтень 1939 р.), а верхня – датою проведення останніх виборів у рамках сталінського періоду (22 лютого 1953 рр.). Роки нацистської окупації випадають з хронологічних рамок дослідження, оскільки у цей час на українських землях не функціонувало жодних радянських урядових інституцій.

Просторові межі визначаються західними областями УРСР, до яких, згідно з тогочасним районуванням, входили: з 1939 р. – Волинська, Ровенська, Львівська, Тернопільська, Дрогобицька, Станіславська, з 1941 – Чернівецька, і з 1946 р. – Закарпатська області. Окреслення територіальних рамок обумовлене також об'єктивно-історичними факторами – Західна Україна, окупована Й. Сталіним 1939 року, відрізнялася від решти території СРСР економічною та суспільно-політичною ситуацією, ментальністю населення, яке виявляло значно вищі показники національної свідомості та громадянської активності, що у багатьох аспектах позначалося на проведенні виборчих кампаній.

Методологічною основою дослідження стали принципи історизму та системності, багатофакторності й об'єктивності. Для окреслення системи координат, у яких інтерпретуються адміністративно-правові аспекти функціонування радянської системи влади, використано теоретичні та концептуальні напрацювання провідних фахівців світової радянології (О. Тофлер, К. Ясперс, М. Хайдегер, Р. Піхоя, А. Авторханов, Х. Арендт, К-Р. Поппер, О. Хлевнюк, З. Бжежинський, А. Вайс, С. Кульчицький, Т. Снайдер, С. Коен, Д. Хоскінг та інші), якими була сформована й емпірично наповнена теорія модерної тоталітарної держави, позбавленої демократії. Зазначені принципи та концептуальні підходи реалізовані через застосування комплексу як загальнонаукових (індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння, аналогії, абстрагування, узагальнення, конкретизування, формалізація), суто історичних (хронологічний, порівняльно-історичний, історико-типологічний) та спеціальних методів дослідження інших наук (політологічний, правознавчий, соціологічний тощо). Завдяки цьому інструментарію визначене місце виборчих кампаній у західних областях УРСР в системі радянзації регіону та радянської демократії загалом, реконструйований процес становлення і роль місцевих органів влади як частини управлінської вертикалі республіки, з'ясовано політичні настрої населення.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена вибором об'єкта й предмета дослідження. У дисертації фіксуються отримані наукові результати, які характеризуються новизною та є вирішенням поставлених у роботі дослідницьких завдань, зокрема:

Вперше: на основі актуалізованого масиву джерел комплексно досліджено роль представницької гілки влади в системі суспільно-політичних та економічних перетворень у західноукраїнських областях за часів сталінщини; виявлено і описано концептуальні підходи більшовицької правлячої верхівки до організації виборів представницьких органів влади у регіоні, «особливі» технології активізації виборчого процесу, специфічні форми та методи проведення агітації; наведено докази численних порушень громадянських та політичних прав громадян з боку влади в процесі реалізації виборчого законодавства, вперше наголошено на репресивному характері виборчої системи СРСР; продемонстровано низький рівень зацікавленості західноукраїнської громадськості демократією радянського зразка, стратифіковано кілька груп виборців у середовищі західноукраїнського суспільства під оглядом політичних переконань та мотивації електоральних дій; встановлено справжні масштаби спротиву населення радянським урядовим кампаніям, виявлено форми та методи боротьби радянських органів влади з українським національно-визвольним рухом під час проведення виборів; показано особливості обрання депутатського представництва різних рівнів від західноукраїнських земель у співставленні з іншими регіонами Української РСР; обґрунтовано тезу про особливий статус депутата в системі управлінської ієрархії радянського суспільства.

Удосконалено: теоретизацію концепту виборчої системи більшовицького зразка як продукту тоталітарних підходів до конструювання механізму

управління державою, цілковито підпорядкованого вузькій групі можновладців; репрезентацію основних, визначальних тенденцій функціонування державного апарату, що декларував на словах і цілковито ігнорував на практиці демократичні засади самоуправління; трактування радянських представницьких органів як декоративної гілки влади в системі владних відносин СРСР; роль та значення радянських виборів як механізму впливу на масову свідомість людей, форми та методи маніпулювання масовою свідомістю з боку ідеологічного апарату в період проведення агітаційних кампаній; характеристики моделей поведінки електоральних мас, зокрема форм спротиву.

Набули подальшого розвитку: характеристика суспільно-політичної ситуації на західноукраїнських землях за часів сталінщини, форми та методи радянзації регіону, напрацювання про національну та політичну свідомість західних українців, тяглість парламентських традицій. Перспектива подальших досліджень проблеми лежить у площині вивчення особливостей регіональної електоральної поведінки населення України з огляду на історичні, соціально-політичні та інші чинники впливу. Апробована в дисертації методологія реконструкції перебігу виборчих кампаній у західних областях УРСР у період правління Й. Сталіна може стати підґрунтям для нових досліджень.

Науково-практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їхнього використання у навчальних курсах політичної історії України, історії держави та права УРСР, для написання узагальнюючих праць з історії радянського суспільства, зокрема його політичної культури. Висновки та узагальнення, асоціації та порівняння, зроблені в процесі дослідження, є придатними для оптимізації функціонування представницької гілки влади сучасної України та подолання негативних явищ, які вона успадкувала від радянської управлінської системи, подальшого осмислення шляхів розвитку українського парламентаризму. Дослідження матиме певне значення для розвитку електоральної географії, що дасть змогу чіткіше структурувати українське суспільство за політичними орієнтаціями та сприятиме зниженню регіональних протиріч.

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень апробовано на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: Центральноєвропейська славістична конференція «Історія, політика і культура в Східній Європі. (Перемишль, 9–10 липня 2012 р.). Тема доповіді: «Радянські виборчі кампанії в Західній Україні у повоєнний період в системі радянізуючих заходів влади»; «Парламентаризм в Центрально-Східній Європі: історія, національні особливості, сучасні тенденції. (Львів, 17 травня 2015 р.). Тема доповіді: «Форсована радянська західноукраїнських земель в світлі виборів представницьких органів влади»; «Національно-визвольні рухи у Центрально-Східній Європі 40-х – 50-х років ХХ ст.: досвід України та Угорщини». (Львів, 15 грудня 2016 р.). Тема доповіді: «Боротьба радянського режиму з націоналістичним підпіллям під час проведення виборчих кампаній повоєнного періоду»; «Масові репресії в СРСР у історичних дослідженнях та колективній пам'яті». (Мінськ, 17-18 листопада 2017 р.). Тема доповіді: «Радянські виборчі кампанії як вияв політичних репресій режиму»; «Проблеми

дослідження українського визвольного руху 1920–1950-х років (до 75-річчя створення Української повстанської армії)». (Львів, 5–6 жовтня 2017 р.). Тема доповіді: «Критика радянської виборчої системи ідеологами і публіцистами ОУН»; «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства». (Херсон, 14–15 квітня 2017 р.). Тема доповіді: «Питання легітимності радянських виборчих кампаній повоєнного періоду в західноукраїнських областях»; «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні». (Харків, 21–22 липня 2017 р.). Тема доповіді: «Радянське виборче законодавство та особливості його практичної реалізації (1936–1989 рр.)»; «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах». (Дніпропетровськ, 29–30 квітня 2016 р.). Тема доповіді: «Становлення парламентаризму в Україні: ретроспективний аналіз та шляхи розвитку»; «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого Зимового походу)». (Житомир, 18–19 листопада 2016 р.). Тема доповіді: «Заходи режиму з нейтралізації відділів ОУН і УПА під час виборчих кампаній 1946–1947 років у західноукраїнських областях»; «Х Волинська всеукраїнська історико-краєзнавча конференція». (Житомир, 11 листопада 2018 р.). Тема доповіді: «Радянські виборчі кампанії 1950–1951 років у західних областях УРСР»; Всеукраїнські наукові читання «Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві» (Львів, 7 червня 2019 р.). Тема доповіді: «Настрої населення західноукраїнських областей під час виборчих кампаній до Верховних Рад СРСР та УРСР у 1946–1947 рр.»; Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті» (Львів, 11–12 червня 2020 р.). Тема доповіді: «Передвиборча агітація і пропаганда у західних областях УРСР повоєнного періоду та реакція суспільства».

Крім того, результати наукового пошуку доповідалися на засіданні Вченої Ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (травень 2016 р., червень 2019 р.); регіональному науковому форумі: Друге засідання Наукових читань імені Академіка Я.Д. Ісаєвича «Історія та культура України: здобутки та перспективи дослідження». (Львів, 2012 р.). Тема доповіді: «Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянської західноукраїнських земель»; VI Ісаєвичівські наукові читання. (Львів, 9–10 березня 2016 р.). Тема доповіді: «Радянські представницькі органи в системі владних відносин УРСР».

Публікації. Висновки й узагальнення дисертації, винесені на захист, одержані здобувачкою самостійно, мають оригінальний характер. Результати дослідження опубліковані у 33 наукових публікаціях: 1 збірник документів, 1 розділ у колективній монографії, 31 статті (3 – у журналах WOS, 7 – у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз, 8 – в українських наукових фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 1 – у зарубіжному науковому збірнику, та 12 – у не фахових виданнях).

Структура дисертації відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, 7 розділів, 18 підрозділів,

висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків. Загальний обсяг дисертації – 448 сторінок, основного тексту – 360 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету та наукові завдання, об'єкт і предмет дослідження, хронологічні та територіальні межі роботи, з'ясовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, зв'язок із науковими програмами, подано відомості про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації.

У розділі 1. «**Стан наукового опрацювання теми**» розглянуто стан наукової розробки теми та окреслено джерельну базу роботи.

У підрозділі 1.1 «*Історіографічний огляд проблеми*» схарактеризовано рівень дослідження проблеми в історіографії. Аналіз сукупності наукових праць на вказану тематику уможливив виокремлення двох концептуальних підходів до трактування досліджуваної проблеми – радянський і модерний. Радянський представлений передовсім працями науковців СРСР, а також їхніми апологетами з країн т. зв. соціалістичного табору і полягав у глорифікації радянської політичної системи як «найдемократичнішої у світі». Модерний погляд на проблему репрезентують сучасні вітчизняні науковці, а також зарубіжна, зокрема діаспорна історіографія, що позиціонують СРСР як тоталітарну державу з диктаторською партократичною формою правління.

У радянський період вивчення політичного життя держави, зокрема й виборчих практик, відбувалося винятково в руслі домінуючої ідеології марксизму-ленінізму. Консервативна ідеологема про демократичний характер влади в СРСР, яка з часом набула у радянській історіографії функціональних ознак методології, змушувала дослідників діяти в межах жорстко регламентованих політичними установками теоретичних схем і догм. Основні проблеми вивчення політичної системи СРСР у радянські часи стали предметом досліджень таких науковців як І. Азовкін, С. Авак'ян, А. Кім, А. Лєпшошкін, С. Якубовська, Ф. Сударіков, П. Лопата, В. Петухов та інших. Найбільше уваги радянські дослідники приділяли питанням про сутність демократії радянського зразка, принципи обрання та функціонування Верховної Ради СРСР і союзних республік, а також місцевих органів влади, їхнє місце та роль у системі управління державою. Радянські вчені обґрунтовували демократизм політичної системи СРСР наявністю широкої мережі Рад різних рівнів, що трактувалися «єдино суверенними органами державної влади» і втілювали у собі «волю та інтереси всіх трудящих Радянського Союзу». Система їхнього обрання, що спиралася на дійсно демократичні конституційні норми, позиціонувалася як найбільш прогресивна у світі та оцінювалася як реальний вияв народовладдя. У фокусі уваги радянських вчених незмінно перебували зміст, форми та методи агітації під час виборчих перегонів з наголосом на ідеологічній складовій процесу. Чимало публікацій радянських вчених спрямовувалися на критику зарубіжної радянології, яка, на думку авторів, викривлено відтворювала життя в Радянському Союзі, зокрема й проведення виборів. Особливо багато таких

праць з'явилося після 1936 р., що було викликано потребою обґрунтувати нові законодавчі аспекти проведення виборів відповідно до т. зв. «Сталінської Конституції». Відтоді кожна наступна виборча кампанія супроводжувалася появою величезної кількості літератури наукового та науково-популярного характеру, а також пропагандистських видань, які апологетизували державну політику в галузі «народовладдя».

На загальносоюзному тлі не вирізнялася оригінальністю й українська радянська історіографія, представлена передовсім працями Г. Рябошапки, В. Нижника, І. Доленка, В. Терлецького та інших. Дослідники І. Богодист, Л. Григорян, О. Кірсанова відзначали вагоме значення Рад як органів народовладдя в СРСР, наголошуючи на їхній винятковій ролі в справі «виховання трудящих та соціалістичного будівництва». Серед основних завдань виборчих кампаній автори підкреслювали їхню мобілізаційну здатність: залучення громадян до управління державою, набуття ними певних політичних знань і навичок, підвищення трудового ентузіазму населення. Вчені незмінно наголошували на добровільній участі населення у виборах, а труднощі підготовки та проведення виборчих кампаній на території західноукраїнських областей ув'язували з опором «українських буржуазних націоналістів» (В. Масловський, В. Чередниченко). Особливо вражають некритичним підходом видання виразно пропагандистського спрямування. Характерними ознаками таких праць є теоретична одноманітність, засилля політологічної термінології марксистського спрямування і пропагандистських кліше та майже повна відсутність фактографічного матеріалу. З масиву праць дещо вирізняється дисертація В. Балуха, присвячена відновленню радянських органів влади у західноукраїнських областях впродовж 1944–1945 рр. Автор традиційно акцентує увагу на заходах влади з відбудови та модернізації регіону, всезагальній підтримці владних ініціатив місцевим населенням, оминаючи примусову складову процесу. Однак, той факт, що він оперує великою кількістю архівних матеріалів та численними статистичними даними, надає роботі наукового спрямування. Починаючи з 1960-х років, у радянській історіографії з'являються праці про взаємодію Рад та партійних органів, у багатьох з яких обґрунтовано необхідність партійного контролю за проведенням виборів (П. Власкін, Г. Барабишев, Н. Арутюнян). Історичний досвід Комуністичної партії у справі зміцнення та вдосконалення діяльності Рад підсумовується у колективній праці московських учених «Партія і Ради».

Сучасні вчені продовжують виявляти стійку зацікавленість проблемами історії та практики українського парламентаризму. Попри те, що побудова демократичного суспільства в Україні викликала хвилю зацікавлення виборчим процесом та діяльністю представницьких органів влади на сучасному етапі, чимало науковців досліджують тематику під кутом ретроспективного аналізу. Значним здобутком вітчизняної історіографії теми стали монографічні й дисертаційні дослідження О. Бандурки, Ю. Древалю, О. Морозу, В. Звіркової, І. Чорновола, О. Аркуші, Ч. Вайза і П. Кислого та інших, які окреслюють сутність явища парламентаризму та основні етапи його розвитку, форми і методи діяльності на різних історичних етапах.

Значну частину сучасної вітчизняної історіографії становлять історико-правові дослідження, у яких з нових позицій оцінено конституційні засади функціонування представницьких органів влади на території України, теоретичні та політологічні аспекти реалізації громадянами виборчого права, відповідність процесу базовим принципам демократії (О. Мироненко, Г. Журавльова, В. Журавський та ін.). Найбільший інтерес викликають праці, присвячені дослідженню феномену радянської демократії, у яких простежено теоретичні та практичні аспекти функціонування представницької гілки влади в СРСР та на республіканському рівні, характер перебігу виборчих кампаній. Зокрема, роль, місце і значення органів місцевого самоврядування в системі представницької демократії СРСР і УРСР лягли в основу дисертаційних досліджень М. Гудзь, М. Іваник, Т. Молдавської, І. Костенка та інших науковців. Вагомим етапом дослідження зазначеної тематики стало колективне документально-монографічне дослідження Інституту історії НАН України «Історія державної служби в Україні», у якому чимало місця відведено формуванню та ролі представницьких інституцій у радянські часи.

Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що мали місце на західноукраїнських землях, охарактеризовано в монографічних дослідженнях В. Барана, О. Рубльова і Ю. Черченка, М. Литвина, О. Луцького, К. Науменка, Б. Яроша, М. Сеньківа та інших. У згаданих працях багато уваги присвячено висвітленню радянських виборчих кампаній у Західній Україні, однак комплексного дослідження на анонсовану тематику не існує. Окремі згадки про виборчі кампанії у західних областях УРСР в період їх активної радянізації містять узагальнюючі праці з історії ОУН і УПА Ю. Киричука, А. Кентія, А. Русначенка та С. Ткаченка, а також підсумковий висновок робочої групи з дослідження діяльності ОУН і УПА. Різні аспекти виборів до ВР СРСР у контексті протистояння влади та націоналістичного підпілля досліджували В. В'ятрович, В. Деревінський, Г. Стародубець, О. Дмитерко, В. Ільницький, О. Стасюк та інші.

У центрі уваги вітчизняних дослідників неодноразово опинялися політичні настрої радянських українців. У той же час реакція громадян на проведення виборчих кампаній у західних областях висвітлена недостатньо, хоча студіювання політичних настроїв населення у регіонах, де радянська влада ще не встигла закріпитися, а свідомість людей була вільною від радянських ідеологічних штампів, дає можливість відобразити їхній реальний стан та черговий раз спростувати міф про монолітність політичних уподобань радянських людей. Проблема ставлення населення до виборів 1940–1941 рр. та виборчих кампаній повоєнного періоду у західноукраїнських областях знайшла відображення у працях В. Крупини, Г. Стародубець, І. Зуляка.

Помітний внесок у вивчення виборчої системи СРСР зробили зарубіжні дослідники, у працях яких знаходимо чимало об'єктивних оцінок стосовно природи радянського суспільства і влади. Проблема ефемерності радянської демократії, ритуальної процедури проведення виборів в СРСР присвячені праці Д. Карсона, М. Моута, Л. Шапіро, В. Заславського, Р. Брима, Т. Фрідгута, Г. Свірера та інших. Вчені досліджують роль виборів у тоталітарній системі,

політико-правові засади функціонування радянських представницьких органів влади, участь громадян СРСР у масових політичних акціях, зокрема й виборчих кампаніях, морально-психологічний стан учасників виборчого процесу. Зокрема, Г. Свірер наголошує на унікальності державного ладу, створеного більшовиками, у стосунку до інших тоталітарних систем і диктатур. Адже, запровадивши незалежні інституції (Ради, суди, профспілки), більшовики повністю підпорядкували їх ідеології та політиці Комуністичної партії, чим фактично позбавили впливу на суспільно-політичні процеси в державі.

Глибоку оцінку діяльності радянських демократичних інституцій та виборчого права подано у працях сучасних російських науковців, які тримають лідерство у дослідженні тематики за кількістю публікацій. Однак усі вони написані на межі історичних та юридичних досліджень, що робить їх фрагментарно корисними для цього дисертаційного проекту. Суто історичний підхід до вивчення явища радянського народовладдя спостерігаємо лише у небагатьох вчених (В. Фортунатов, І. Павлова, Г. Садовнікова), які зосереджують свою увагу на минулому та сучасному російського парламентаризму, його місці у загальносвітових цивілізаційних процесах.

Одним з важливих сегментів наукового доробку в заявленій тематичній ніші становлять праці, автори яких зосереджують свою увагу на вивченні політичної історії радянського тоталітаризму, створюючи розлогий та багатовимірний контекст досліджуваної епохи. У дослідженнях Х. Арентт, Т. Снайдера, Й. Баберовскі, К. Фрідріха і З. Бжезинського, М. Левіна, Р. Арона, Р. Лутфуліна та інших зроблено спробу широких теоретичних узагальнень з приводу природи сталінізму, досліджуються політичні практики та механізми управління з терором включно, розглядається типологія електоральної культури суспільства. Значна увага в цих працях приділяється висвітленню міжнародних стандартів демократичного виборчого права, сучасних форм та методів забезпечення демократичного народного волевиявлення. Вчені обстоюють думку про те, що демократичність суспільства визначається не проголошеною формою державного устрою, а рівнем реальної участі громадян в управлінні державою, їхньою політичною культурою, яка блокує деструктивні явища у суспільно-політичних та суспільно-владних відносинах.

У контексті заявленої теми важливо з'ясувати особливості історіографії номенклатури радянського суспільства, яка з огляду на статус і повноваження в державі відігравала важливу роль у суспільно-політичних процесах радянської доби. Партійно-державну номенклатуру радянської України як окрему соціальну групу українського суспільства досліджували В. Крупина, О. Штейнле, Т. Першина, М. Фролов та інші. У значному масиві праць висвітлюються особливості формування управлінських кадрів у західних областях УРСР, які спираються на концептуальні твердження про насильницький характер зміни політичної еліти західноукраїнських областей, недовіру режиму до місцевої інтелігенції, низький освітній рівень партійно-радянського активу, надісланого ЦК КП(б)У для радянзації регіону, загострення на цій основі соціальних та національних проблем. Вказані дослідження переважно стосуються кадрового складу партійних структур,

керівників установ та підприємств, натомість кількісний та якісний склад представницької гілки влади різних рівнів проаналізований недостатньо.

Основні тенденції історіографії досліджуваної проблеми можна визначити таким чином:

- панування ідеологічних імперативів у літературі радянської доби;
- яскраво-виражена інституційно-функціональна спрямованість напрацювань у частині праць сучасних фахівців у галузі права та державного управління;

- рельєфна критична компонента в інтерпретаціях виборчої системи СРСР сучасними істориками, які окреслюють її як органічний елемент більшовицької організації влади, позбавленої справжнього демократизму.

У підрозділі 1.2 *«Джерельна база дослідження»* визначено особливості інформаційного потенціалу джерел цієї теми. Емпіричне наповнення кваліфікаційної роботи представлено передовсім кількома видово-тематичними блоками документів і матеріалів, які відклалися у результаті діяльності вищих і місцевих органів влади СРСР і УРСР, партійних та силових структур. Під цим оглядом використані в дисертації джерела поділено на кілька груп: законодавчі, керівні та директивні документи вищих органів влади та управління СРСР і УРСР; директивні вказівки ЦК КП(б)У та ВКП(б), а також місцевих парткомітетів; нормативно-правові акти; статистичні зведення; документи силових структур; пресові видання; матеріали націоналістичного підпілля; епістолярій, мемуарна література. Вони зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Центральному державному архіві вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), Галузевому Державному архіві Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), а також регіональних архівних установах.

Опрацювання законодавчої бази (конституції СРСР та УРСР 1918–1919, 1928–1929, 1936–1937 рр., закони Верховної Ради СРСР та УРСР, Укази та Постанови Президії Верховної Ради СРСР та УРСР) дало змогу показати зміст радянської виборчої системи, чітку регламентованість виборчих процедур, а водночас – невідповідність реальних виборчих практик законодавчим нормам, виявити причини недієвості функціонування представницької гілки влади найвищого та місцевого рівнів.

Директивні вказівки ЦК КП(б)У та ВКП(б), а також місцевих парткомітетів, які спрямовувалися на програмування ідейно-політичного змісту виборчих кампаній, контроль і корекцію організації та проведення передвиборчої роботи на місцях, визначення сфери компетенції відповідальних структур та посадових осіб за перебіг виборів та оголошення результатів волевиявлення громадян, стосувалися кадрових призначень на ключові посади у Радах та їх виконкомах тощо, містять переконливу інформацію про втручання партійних органів в організацію та проведення виборчих кампаній в УРСР та СРСР загалом. Тут докладно висвітлено форми контролю за ідеологічною складовою процесу з боку парткомітетів, їхній вплив на функціонування місцевих органів влади, кадрову політику партійних структур тощо.

Авторкою опрацьовано також блок документів, які відображають перебіг виборчого процесу в областях: інформації та доповідні записки голів обкомів та облвиконкомів у ЦК КП(б)У та до Президії ВР УРСР і СРСР, протоколи та стенограми засідань радянського та партійного активу обласного та районного рівнів, діловодство сільрад та інші. Вони дають змогу простежити, як втілювалася політика партії на місцях, відстежити регіональні особливості проведення виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР, а також місцевих органів влади. Специфічною інформацією насичені стенограми нарад, які проводилися спільно з представниками ЦК КП(б)У, керівниками НКВС (МВС) та НКДБ (КДБ), під час яких обговорювалася ситуація з підготовкою виборів чи їхніми підсумками, стан передвиборчої ідейно-пропагандистської роботи, боротьба з націоналістичним підпіллям тощо. Тут також виявлено окремі матеріали про фінансові зловживання чиновників під час організації та проведення виборчих кампаній, порушення ними виборчого законодавства. Слід зазначити, що архівні фонди облвиконкомів, облрад, райвиконкомів і райрад, а також сільрад західноукраїнських областей сталінського періоду значною мірою є не вивченими, хоча володіють значним інформаційним потенціалом, який може стати у нагоді історикам. Певна частина справ із зазначених фондів були затребувані здобувачкою вперше за останні 50–70 років.

Потужним джерелом для вивчення зазначеної проблематики виявилися документи силових структур, які долучалися до виконання спеціальних завдань під час виборів до представницької гілки влади. Вони зосереджені передовсім у фондах ГДА СБУ, де знаходимо інформацію про боротьбу з учасниками національно-визвольного руху під час проведення виборчих кампаній, форми та методи, застосовувані каральними органами режиму для ліквідації підпілля. Окрім даних про кількість проведених бойових та агентурних операцій, їхню результативність, працівники спецслужб зафіксували багато випадків зловживань владою з боку представників режиму, а також фактів негативного ставлення громадян до виборчого процесу. Джерела українських самостійницьких військово-політичних організацій, які зберігаються у цьому ж архіві, відтворюють боротьбу повстанців проти радянської влади. Вказані документи містять докладний опис повстанських акцій, спрямованих на зрив виборів: розповсюдження пропагандистських матеріалів, напади на виборчі дільниці, теракти над організаторами виборчого процесу тощо. Позицію ОУН стосовно радянських виборів відбито у низці інструктивних документів підпілля (накази, розпорядження, вказівки) та пропагандистських матеріалах (закликах, відозвах, брошурах, підпільних газетах і журналах). Цікавим інформативним та аналітичним матеріалом наповнені звіти провідників ОУН, у яких відображено суспільно-політичну ситуацію в регіоні, політичні настрої населення, форми і засоби спротиву владі з боку селянства та робітництва тощо. Повстанська звітність ретельно фіксує також дії більшовиків, спрямовані на радянізацію регіону, зокрема заходи влади з організації виборчих кампаній. У цих документах подано оцінку суспільно-політичних та економічних перетворень у регіоні, зафіксовано численні зловживання чиновників під час виборів. Ці матеріали сповна компенсують інформацію, яка відсутня у

радянській звітності. На жаль, у ГДА СБУ системно збереглися документи, що стосуються лише території Галичини (Львівська, Тернопільська, Станіславська, Дрогобицька області), натомість Волинь, Рівненщина, Буковина та Закарпаття представлені лише фрагментарно.

Важливим джерелом для дослідження теми стала центральна та місцева радянська періодика. Незважаючи на те, що на її сторінках багато подій і фактів відтворювалося тенденційно, інколи з точністю до навпаки, газети докладно зафіксували хроніку передвиборчих заходів, зміст радянського виборчого законодавства та офіційну політику режиму стосовно виборчих кампаній. Конкретним фактажем наповнені статті, у яких висвітлено перебіг виборів у окремому населеному пункті, районі чи області, що дає можливість оцінити людський фактор в організації та проведенні виборчих кампаній, показати ділові та суто людські якості учасників виборчого процесу.

Багато корисного для роботи матеріалу міститься в опублікованих впродовж останніх років збірниках документів, присвячених новому осмисленню радянської політичної системи, радянізаційних процесів у західноукраїнських областях, боротьби режиму з українським визвольним рухом тощо. У багатьох з них представлені документи, в яких розкриваються антидемократична сутність радянської виборчої системи, силові методи встановлення радянської влади у західному регіоні УРСР, спротив ОУН і УПА, а також цивільного населення урядовим виборчим кампаніям. До написання тексту залучено аналітичні та статистичні матеріали, які стосуються кількісних та якісних характеристик виборчого процесу, демографічних та електоральних втрат населення регіону, повстанських антивиборчих акцій та репресій режиму.

Серед наративних джерел використано кілька жанрових підвидів еґо-документів: спогади, щоденники, листи, записники, нотатки тощо. Вони належать як представникам більшовицької еліти, так і їхнім політичним опонентам, а також пересічним громадянам. Зокрема, у роботі широко цитовано листи лідерів Компартії та військового командування до ЦК КП(б)У, ВКП(б) та особисто Й. Сталіну, у яких критично оцінювалася виборча система СРСР, вказувалося на економічні негаразди в державі та соціальну несправедливість. Водночас використано листи громадян до Президії ВР УРСР, обкомів, центральної та місцевої преси, у яких вони повідомляли про численні порушення виборчого законодавства та зловживання чиновників владою під час виборів, вимагали демократизувати виборчий процес, оптимізувати роботу Рад. Завдяки застосуванню критичного підходу до інформації, що міститься у листах громадян, та співставленню її з іншими видами документів отримано важливу інформацію про тіньові сторони життя партійно-радянської номенклатури на місцях (патрон-клієнтарні відносини, систему пільг та привілеїв, зловживання службовим становищем тощо).

У документах НКВС (МВС) та НКДБ (КДБ) (ГДА СБУ. Ф.16. Оп.1. Спр. 562 і 741 та інших) знаходимо широкі пласти листування радянських громадян. Ці матеріали ретельно вивчалися спецслужбами з метою виявлення та знешкодження осіб, вороже налаштованих до радянської влади. Вони систематизовані за відповідною тематикою (негативні висловлювання, які

стосуються рішень партії та уряду, про колгоспну систему, грошову реформу, побутові проблеми та інше), що значно полегшує дослідницьку роботу. Чимало уривків з цих листів містять критичну оцінку громадянами радянського виборчого законодавства та способу організації виборчих кампаній на місцях, відтворюють політичні настрої людей.

Окремих аспектів досліджуваної теми торкаються у своїх спогадах та щоденниках учасники тогочасних подій. Зокрема, у збірнику «Західня Україна під большевиками» за редакцією М. Рудницької яскраво відображено реакцію західноукраїнського суспільства на встановлення радянських порядків у краї впродовж 1939–1941 рр., зокрема й виборчі ініціативи нової влади. Суб'єктивність та емоційність подібних свідчень рельєфно демонструють, як згадані події інтерпретувалися у свідомості людей.

Для з'ясування політичних настроїв залучено такий специфічний вид джерел вивчення масової свідомості та повсякденної поведінки людей, якими є фольклорні матеріали. Усна народна творчість, а передовсім прислів'я, примовки, народні пісні та анекдоти є доволі точним індикатором людських настроїв, що допомагають реконструювати набір життєвих цінностей людей.

У праці також використано історичні джерела у цифровому форматі. Серед офіційних веб-сайтів української історії, які вміщують у мережі історичні матеріали від імені держави, – сайти органів державної влади, державних архівних та науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів Міністерства освіти і науки України (МОН). Зокрема, електронні версії окремих архівних документів з історії України містить веб-портал Державного комітету архівів України, Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України), Український інститут національної пам'яті (УІНП), Служба безпеки України (СБУ), Центр досліджень визвольного руху (ЦДВР), сайти обласних державних архівів та ін.

Таким чином, залучений до написання дисертаційного тексту джерельний масив створив фундамент для виконання основних завдань роботи. Незважаючи на низку наукових праць і значну джерельну базу проблематики, пов'язаної з проведенням виборчих кампаній у західних областях та Українській РСР загалом, ця тема потребує нової інтерпретації з огляду на багатоаспектність проблеми та появу невідомих документів. Корисним видається підготовка комплексного збірника документів (а можливо й кількох томів), присвяченого цим питанням.

У розділі 2. «Теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження» окреслено основні наукові параметри, концептуальні підходи, методи опрацювання теми кваліфікаційного проекту.

Підрозділ 2.1 *«Концептуальні підходи та методологія»* містить виклад методологічних засад дослідження. Теоретико-концептуальними засадами підготовки дисертаційного тексту передовсім виступають теоретичний доробок провідних фахівців світової та національної історичної науки, серед яких важлива роль належить положенню про єдність і взаємозв'язок явищ та процесів всесвітньої, вітчизняної й регіональної історії. Принципове значення

має концепція безперервності історичного процесу, за якою кожне суспільне явище є наслідком попереднього та причиною наступного.

Дослідження виконане в історичному ключі, хоча за потреби використовується юридично-правовий, соціологічний та політологічний аналіз. Дослідницькі процедури ґрунтуються на принципах історизму, науковості, об'єктивності, комплексності і системності, міждисциплінарних підходах. Передовсім ідеться про дотримання засад історизму, що передбачає розгляд подій і явищ із властивими їм тенденціями й закономірностями відповідно до конкретних історичних обставин. Завдяки цьому простежуються місце виборчих кампаній у західних областях УРСР в системі радянзації регіону та радянської демократії загалом, становлення і роль місцевих органів влади як частини управлінської вертикалі республіки.

Принцип об'єктивності базується передовсім на пріоритеті документованих фактів та відмові від політичної заангажованості. Його послідовне дотримання спрямовувалося на те, аби зауважити не лише негативні, а й позитивні риси процесу радянзації західноукраїнських земель, виявити чітко детерміновані та ситуативні моменти в практиці проведення виборчих кампаній, наповнити радянський виборчий процес реальним змістом, оминати різного ґатунку стереотипи і штампи.

Попри те, що ядро наукової проблеми перебуває у сфері політичної історії, дослідницький проєкт виконувався у деполітизованій парадигмі. З огляду на специфіку теми повністю проігнорувати політичний аспект, звичайно ж, не вдалося, однак, оцінки зроблено не з погляду певних політичних орієнтацій, а з позицій історичної науки, незалежно від того, чи вписуються вони в існуючі твердження і концепції стосовно досліджуваних проблем, чи спростовують їх.

Для окреслення системи координат, у яких інтерпретуються адміністративно-правові аспекти функціонування радянської системи влади, використано теоретичні та концептуальні напрацювання провідних фахівців радянології (А. Авторханов, Х. Ардент, О. Хлевнюк, З. Бзежинський, С. Кульчицький, Т. Снайдер та інші). Ними була створена теорія позбавленої демократії модерної держави, яку назвали тоталітарною. Основними ознаками тоталітаризму при цьому визначаються: монополія однієї політичної партії на владу; панування єдиної офіційної ідеології; культ особи національного вождя – лідера партії і держави; жорсткий контроль за економічною діяльністю; тотальний контроль держави над усім суспільством і кожною окремою особою; панування тоталітарної держави над правом, відсутність реальних прав і свобод населення, система фізичного і психологічного терору.

Зазначені принципи та концептуальні підходи реалізовані через застосування комплексу як загальнонаукових (індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння, аналогії, абстрагування, узагальнення, конкретизування, формалізація, структурно-функціональний), суто історичних (хронологічний, порівняльно-історичний, історико-типологічний) та спеціальних методів дослідження інших наукових дисциплін (політологічний, правознавчий, соціологічний тощо). Зокрема, системний метод дав можливість виявити особливості виборчих кампаній як складового елемента політичної системи

УРСР, цілісно відтворити політику держави у стосунку до проведення виборів, проаналізувати радянське виборче законодавство та показати внутрішні механізми його реалізації. Застосування історико-системного методу у поєднанні з діалектичним мало на меті з'ясування ролі представницьких органів влади в системі державного управління, розкриття негативного впливу партійного диктату на означені процеси. Ця ж методика лягла в основу вивчення перебігу радянських виборчих кампаній до Рад різних рівнів упродовж окресленого періоду та численних фактів порушення виборчого законодавства під час проведення виборів з боку їх організаторів. Завдяки структурно-функціональному прийому концентрувалася увага на процедурно-функціональних характеристиках представницьких органів влади, правовому статусі депутатів, відповідальності посадових осіб тощо. Аби краще зрозуміти логіку дій тоталітарної влади, було залучено інструментарій таких напрямів історичної науки, як історія державного управління, військова історія, історія повсякденності, соціальна та мікроісторія. Комбінація прийомів правознавства та політології використовувалася задля аналізу нормативно-правової бази, якою регулювався виборчий процес у всіх його аспектах, а також функціонування виборчих органів та повноваження депутатського корпусу.

У підрозділі 2.2 *«Понятійно-термінологічний апарат»* окреслено понятійне і термінологічне забезпечення наукових процедур. Для з'ясування суті радянської виборчої системи широко використовуються терміни «тоталітаризм», «тоталітарний режим», «тоталітарна влада», під якими розуміється система політичного панування, за якої державна влада зосереджена в руках вузького кола осіб, ліквідовуються конституційні гарантії прав і свобод особи шляхом насильства, духовного поневолення, остаточно поглинаються всі форми та сфери життєдіяльності людини.

Для окреслення дорадянського електорального досвіду західних українців у тексті вжито поняття «парламентаризму» як системи взаємодії держави і суспільства, для якої притаманне визнання провідної або особливої і доволі істотної ролі у здійсненні державно-владних функцій загальнонаціонального колегіального постійно діючого представницького органу. Термін «радянський парламентаризм» у тексті вживається у лапках, оскільки його конотація не відповідає класичному визначенню поняття парламентаризму.

Термін «радянські представницькі органи влади» трактується як структури, покликані продемонструвати представництво потреб та інтересів громадян в органах влади обраними (насправді – фактично призначеними) на те уповноваженими представниками – депутатами, що вказує на обмежений характер народовладдя в СРСР. Оперування такими термінами як «вищий представницький орган», «державний орган», «соціалістичний парламент», «радянський парламент» стосовно визначення функцій Верховної Ради УРСР відображає трактування радянською історіографією цих явищ з метою апологетики сконструйованого в Кремлі політичного устрою СРСР. Такі словосполучення як «складова системи народного представництва», «органи державної влади», «органи місцевого самоврядування», «соціалістичного самоврядування» тощо вживаються задля ілюстрації радянського

ідеологізованого тлумачення функцій місцевих органів влади, які часто підмінялися або дублювалися виконкомами та парткомітетами вищих рівнів.

З огляду на проблему дослідження авторка оперує також поняттям «виборча система», що трактується як сукупність правил і законів, завдяки яким забезпечується певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів. У тексті поняття «виборча система» вживається у двох аспектах. У широкому розумінні – це сукупність правових норм, які визначають засади та порядок проведення виборів до представницьких органів публічної влади, у вузькому – це передбачений законодавством спосіб переведення результатів голосування виборців у представницькі мандати. Тип виборчої системи визначає не лише формат проведення виборів та їх результати, а й має неабияке значення та суттєвий вплив на функціонування політичної системи в державі, сприяючи утвердженню демократії або спричиняючи її занепад.

Окрім традиційних понять «вибори», «виборчі кампанії», «демократія», «виборча система», «народовладдя», «народне представництво», «представницька влада» авторка використовує поняття «псевдовибори», «лжедемократія», «декоративне представництво» для характеристики справжньої суті виборчої системи СРСР.

Дефініція «демократія» вживається для визначення форми державного правління (демократичний, тоталітарний, авторитарний і подібне), а також способу організації виборчого процесу. Як альтернатива йому в тексті застосовуються словосполучення «сталінська демократія», «радянська демократія», «псевдо або декоративна демократія», що відображають особливості обрання та функціонування представницької гілки влади в СРСР. Для відтворення та оцінки морально-етичної вартості суспільно-політичних процесів, що мали місце в епоху сталінізму, у тексті широко використано радянські популістські ідеологеми та евфемізми: «народні обранці», «слуга народу», «почесний громадянський обов'язок», «українські буржуазні націоналісти», «вороги народу», «під сонцем сталінської Конституції» та інші.

У системі визначення територіальних рамок роботи з метою окреслення територій, приєднаних до Радянського Союзу і включених до складу УРСР на початку Другої світової війни та після її закінчення застосовується термін «західноукраїнські землі». В окремих випадках цей термін поширювався також на решту західних територій України з етнічним українським населенням (Західна Білорусь, Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Лемківщина), що видно з контексту.

Термін «радянська організація» використовувався для окреслення насильницьких економічних, суспільно-політичних та культурних перетворень у Західній Україні, Західній Білорусії, Північній Буковині та Закарпатті, після приєднання цих територій до СРСР.

Обрані теоретичні засади, наукові підходи, методи, сучасний понятійний апарат спрямовувалися на оптимізацію дослідницьких зусиль та продуктивне розв'язання сформульованих завдань і досягнення мети дисертаційного проекту.

Розділ 3. «Радянська виборча система» окреслює зміст та функціональні характеристики виборчої системи УРСР та СРСР загалом.

У підрозділі 3.1 *«Становлення радянського виборчого права та особливості його практичної реалізації»* проаналізовано радянську модель організації влади та політичного представництва з моменту утворення більшовицької держави до її падіння. Констатовано, що виборча система УРСР, яка формувалася на початку 20-х років, на законодавчому рівні була позбавлена елементів демократії, а демократичне виборче право, закріплене Конституцією 1937 року, залежало від реалізації на практиці більшовицької моделі соціалізму. Командно-адміністративна система, яка утвердилася в СРСР у 1930-х роках, спотворювала інститут виборчого права, перетворюючи механізм його реалізації у політико-декоративну процедуру, позбавлену практичного змісту. Вибори в УРСР не виконували своєї основної функції з формування нового складу верховних та місцевих органів влади і ніяк не впливали на ротацію керівних кадрів, яка зазвичай відбувалася з волі вузької групи партійних діячів. Це була надзвичайно дороговартісна імітація виборчого процесу, націлена на створення привабливого демократичного іміджу СРСР на міжнародній арені та в очах власного суспільства. Високий рівень електоральної активності та монолітність політичних уподобань громадян СРСР були неоднозначними показниками, оскільки у радянському тоталітарному суспільстві вони стимулювалися діями влади. Потрібних результатів досягали шляхом адміністративного та морального тиску на населення, масованої пропаганди, репресій, маніпуляцій з підрахунками голосів тощо. Протести окремих громадян, які зауважували невідповідність між виборчим законом та його практичним застосуванням, владою до уваги не бралися. Системне порушення громадянських та політичних прав громадян під час проведення виборчих кампаній вказує на репресивний характер виборчої системи СРСР, застосовуваної владою з метою збереження партійної диктатури.

Підрозділ 3.2 *«Організаційно-технічні аспекти проведення виборів»* містить матеріал про організаційно-технічну підготовку та проведення виборчих кампаній в УРСР за часів сталінщини. Організаційно-технічне забезпечення виборчого процесу в УРСР, згідно з т. зв. «Сталінською Конституцією» 1937 р. та іншими законодавчими актами, було чітко регламентованою процедурою, коли йшлося про суцільне охоплення населення республіки голосуванням та забезпечення результатів на користь правлячої партії. Разом з тим, окремі процедури і стадії виборчого процесу (утворення виборчих комісій, висування кандидатів у депутати, діяльність довірених осіб тощо) не мали належного законодавчого врегулювання, що вказувало на формальність радянської виборчої демократії. Незалежний громадський контроль за виборчим процесом був відсутній, адже виборчі комісії, які мали гарантувати конституційність процесу, склалися з підконтрольних владі осіб. Втручання у виборчий процес партійних органів призводило до дублювання функцій радянських працівників та членів виборчих комісій, а у кінцевому результаті оберталось порушенням виборчого законодавства та прав виборців.

У підрозділі 3.3 «*Структура та компетенція радянських органів представницької влади*» окреслено структуру та повноваження представницьких органів влади в УРСР після ухвалення т. зв. «Сталінської Конституції». Згідно з Конституцією УРСР 1937 року, Ради мали доволі широкі повноваження, однак механізм їхньої реалізації був відсутній, що вказувало на вторинність представницької гілки влади в системі державного управління УРСР та СРСР загалом. Ради не виконували функцій народовладдя, а слугували прикриттям сталінської диктаторської системи влади та зазнавали на собі впливу чинників цієї системи. Законодавчу діяльність Верховної Ради обмежували низка загальносоюзних законів та вказівки московського центру, а зміни і доповнення у відповідні закони республіки вносилися наказним порядком. «Опіка» з боку ЦК КП(б)У позбавляла ВР УРСР самостійності, призводила до домінування партійних рішень у її роботі. Склад депутатського корпусу з переважаючим числом комуністів та номенклатурників вказував на формально представницький характер ВР УРСР та неможливість громадян впливати на вирішення загальнодержавних проблем. Рівно ж місцеве самоврядування перебувало під жорстким пресом комуністів. Правова, фінансова і матеріально-технічна база місцевих Рад народних депутатів була слабкою, що робило їх залежними від виконавчих структур вищого рівня. Підкоряючись партійній дисципліні, депутати голосували лише за рішення, узгоджені з обкомами і райкомами, що нівелювало принцип народовладдя.

Підрозділ 3.4 «*Статус радянського депутата та його становище в суспільстві*» присвячений з'ясуванню особливостей процедури висунення кандидатів у депутати трудящих під час виборчих кампаній до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих органів влади в Українській РСР повоєнного періоду. Опрацювання законодавчих, організаційно-технічних та пропагандистських аспектів процесу балотування у владу дало змогу констатувати невідповідність процедури висунення кандидатів у депутати конституційним нормам, адже всупереч Конституції по кожному округові висували лише одного безальтернативного кандидата, застосовуючи неправові регулятори їхнього відбору. Передвиборчі збори визначено як одну з основоположних стадій виборчого процесу, а водночас – ритуальний елемент радянської показової демократії, адже сформоване під партійним контролем депутатське представництво не відповідало політичному та соціальному розшаруванню суспільства, а депутати були обмеженими у своїх повноваженнях.

Діяльність депутатів жорстко контролювалася партійними органами та виконавчими структурами вищого рівня, відводячи «народним обранцям» доволі специфічну роль у суспільстві. Попри те, що депутати в СРСР були шанованими людьми, реальних можливостей впливу на розвиток суспільно-політичних чи економічних подій у державі більшість з них не мала. Законодавчо депутатські повноваження були закріплені щойно у 1960–1970-х роках, однак, формальне підвищення статусу депутата внаслідок ухвалення низки законів в умовах номінального конституціоналізму виявилось неієвим. У результаті статус депутата у радянські часи не знайшов чіткого окреслення, а самі вони так і не змогли стати ефективним інструментом народовладдя.

У розділі 4. «Перший радянський виборчий досвід західних українців» розглядається механізм насадження радянських політичних практик у західноукраїнському регіоні під час першого етапу радянзації.

У підрозділі 4.1 *«Вибори до Народних Зборів Західної України (1939 р.)»* простежується організація та проведення виборів до т.зв. Народних Зборів Західної України у жовтні 1939 р. у світлі електорального досвіду населення регіону. Анексія Радянським Союзом західноукраїнських земель у перші місяці Другої світової війни стала результатом задалегідь визначених зовнішньо-політичних стратегічних цілей сталінського керівництва й не мала нічого спільного з волевиявленням населення. Вибори до Народних Зборів Західної України, як і Західної Білорусії, а також «прохання» населення Північної Буковини про приєднання до УРСР були невід'ємним інструментом цієї політики, що мала приховати її окупаційний та репресивний характер. Уже той факт, що «вільні вибори» відбувалися за присутності військ ЧА, виразно засвідчує, що СРСР діяв як держава-агресор, нехтуючи нормами міжнародного права. Псевдodemократичні плебісцити не відображали реального ставлення населення до територіальних змін у регіоні через керівництво процесом з Москви, застосування адміністративного тиску на виборців та діяльність спецслужб, які з перших днів окупації розгорнули в краї широкомасштабні політичні репресії. Впродовж 1939–1941 рр. органами НКВС заарештовано 23.163 українці, депортовано до віддалених регіонів СРСР понад 230 тис. осіб, визнаних небезпечними для нового режиму згідно класово-політичних характеристик, що не могло не позначитися на результатах виборів. До електоральних втрат регіону слід зарахувати також понад 20 тис. галичан, переважно інтелігентів, які напередодні вступу Червоної армії поспіхом емігрували в зону німецької окупації, а також українців-воjakів польської армії, які опинилися у німецькій (60 тис.) і радянській (20 тис.) неволі, а близько 1.500 осіб загинули.

Мешканці західноукраїнського регіону виявили неоднозначне ставлення до виборчої кампанії та предмету скликання Народних зборів. Діапазон настроїв західних українців, їхнього ставлення до демократії радянського зразка та зміни територіально-правового статусу західноукраїнських територій коливався від палкої підтримки до повного несприйняття. При цьому людей, які не хотіли голосувати або голосували не зі своєї волі, налічувалося значно більше, ніж ідейних апологетів режиму, що ставить під сумнів легітимність рішень, ухвалених Народними Зборами. Радянський електоральний досвід, отриманий західними українцями в процесі організації та проведення Народних Зборів, негативно вплинув на суспільно-політичну ситуацію в регіоні, посиливши процеси правового нігілізму та поклавши край формуванню громадянського суспільства. Адже зі встановленням радянського режиму західним українцям було нав'язано азійський тип фасадної демократії, заснованої на виборах без реальної свободи, з неминучим відчуженням людей від діючої влади.

У підрозділі 4.2 *«Організація та проведення перших виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих органів влади (1940–1941 рр.)»* висвітлено особливості організації та проведення перших виборів до Верховних Рад СРСР

і УРСР, а також місцевих органів влади в системі радянзації регіону. Вибори представницької гілки влади мали завершити перебудову державного апарату, зламавши стару політичну систему та створивши у регіоні мережу представницьких інституцій, тотожних радянським. Влада виявляла зацікавленість в успішному проведенні виборів, адже вони повинні були вкотре підтвердити «добровільність» входження західноукраїнських територій до складу СРСР та легітимізувати тут радянську присутність. Виборам надавали величезного пропагандистського значення, адже вони мали залучити західних українців до радянських політичних практик та спонукати їх до побудови нового життя під гаслами «соціалістичних перетворень».

Вибори до представницької гілки влади в західних областях УРСР у 1940–1941 рр. відбувалися за ретельно опрацьованим у ЦК ВКП(б) сценарієм, випробуваним сталінським режимом впродовж 1937–1938 років. Організатором та вирішальним чинником процесу виступала Комуністична партія, відводячи місцевому населенню номінальну роль. Згідно з офіційною статистикою, явка на вибори до ВР СРСР та УРСР у західних областях УРСР у березні 1940 р. становила 98,98% виборців, з яких 98,05% проголосували за провладних кандидатів. Відсоток бюлетенів, у яких було викреслено прізвища кандидатів, виявився прогнозовано невисоким, адже присутність на кожній виборчій дільниці працівників спецслужб сковувала волевиявлення громадян та змушувала діяти в рамках, окреслених організаторами процесу. Це дало змогу представникам режиму оголосити про безперешкодне проведення виборів та повну підтримку місцевим населенням блоку комуністів і безпартійних. Однак, ці результати не можна вважати достовірними, оскільки низка фактів вказує на підтасування голосів виборців та інші владні маніпуляції з метою вплинути на вислід виборів.

Вибори до місцевих Рад у західноукраїнському регіоні, які влада провела відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР 15 грудня 1940 р., виявилися для неї значно складнішим завданням, адже кількість протестного електорату від виборів до виборів зростала. До того ж місцеві вибори викликали значно більший резонанс у суспільстві, ніж попередні виборчі кампанії. Якщо з висуваннями до ВР СРСР і УРСР більшість громадян не були знайомі, а високий суспільно-політичний статус цих осіб здебільшого стримував критичні виступи на їхню адресу, то кандидати у депутати до обласних, районних, а особливо сільських та селищних Рад були добре знаними членами місцевих громад і не раз ставали об'єктом критики на передвиборчих зборах, внаслідок чого значну частину з них було відхилено. Попри виразні намагання представників режиму спрямувати виборчий процес у потрібне русло, у день виборів люди масово викреслювали прізвища провладних ставлеників, внаслідок чого необраними в депутати виявилися кандидати по 68 виборчих округах до сільських Рад і по одному виборчому округові по виборах до міської Ради депутатів трудящих, у яких призначено перевибори, на які влада змушена була погодитися з огляду на напружену ситуацію в регіоні. Обрання до місцевої представницької гілки влади понад 79 тис. осіб переважно з місцевого населення не забезпечувало реального народовладдя, адже найвищі

муніципальні пости в регіоні обійняли відряджені у регіон комуністи, яким належала першість в ухваленні рішень. Зокрема, до обласних Рад було обрано 458 депутатів, з яких 60% членів і кандидатів у члени ВКП(б). Серед депутатів Львівської обласної Ради вони становили 54%, Дрогобицької – 52%, Ровенської – 72%, Тернопільської – 79%.

Радянські виборчі кампанії 1940–1941 рр., попри прогресивну риторику їхніх організаторів, виявилися інструментом насадження сталінського тоталітарного режиму у регіоні, що на довгі роки зупинило розвиток демократії та парламентських традицій європейського зразка в середовищі західноукраїнського суспільства.

Розділ 5. «Вибори представницької гілки влади в західних областях УРСР повоєнного періоду» присвячений характеристиці виборчих кампаній у західному регіоні УРСР повоєнного періоду під оглядом дій влади та реакції населення.

У підрозділі 5.1 *«Виборчі кампанії 1946-1947 рр.»* з'ясовуються особливості підготовки та проведення виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих органів влади у 1946–1947 рр. у співставленні з іншими регіонами Української РСР. Перші повоєнні виборчі кампанії виявилися для сталінського керівництва непростим завданням на всій території УРСР, адже вірогідність їхнього зриву через складні суспільно-політичні та економічні обставини, а також криміногенну ситуацію в державі, які провокували настрої абсентеїзму, була доволі високою. Матеріали спецслужб у цей період фіксують численні антирадянські виступи та висловлювання громадян, що свідчить про низький рівень легітимності правлячого режиму. Значна частина політичних прецедентів стосувалися саме виборчих кампаній, адже в умовах повоєнних нестатків та репресій, які охопили всю територію УРСР, їхнє проведення виступало додатковим подразнюючим чинником. Зокрема, в Українській РСР з 10 жовтня 1945 р. до 10 лютого 1946 р. органи НКДБ за перешкоджання виборам заарештували 717 осіб, з них у східних, центральних та південних областях – 242, у західних – 475. Найбільш критична ситуація з виборами склалася у західних областях УРСР, населення яких після пережитих репресій у 1939–1941 рр. активно чинило спротив повторній радянзації, усвідомлюючи, що йдеться не просто про зміну правил гри, а й загрозу їхній національній ідентичності. Тож, коли на більшості території Української РСР громадяни добровільно, хоча й без ентузіазму, включилися у виборчий процес, західні українці його масово бойкотували, витворивши справжній прецедент в історії СРСР, хоча й не визнаний владою офіційно. Налаштовані значно радикальніше від східних українців, вони уникали участі у передвиборчих заходах, висуваючи претензії до непрофесійних дій влади та застосовуючи різноманітні форми протесту зі збройними включно. Як наслідок, виборчі кампанії до Верховних Рад СРСР і УРСР, а також місцевих Рад 1946–1947 рр. у західних областях УРСР мало нагадували процедуру волевиявлення, а радше були масштабними військово-політичними операціями, для реалізації яких влада мобілізувала величезний апарат чиновників, партпрацівників та значні військові сили. Представники режиму докладно регламентували та ретельно контролювали всі

етапи і процедури виборчого процесу, проте їхні плани часто корегувалися непростю ситуацією на місцях, внаслідок чого перебіг виборчих кампаній у західних областях вибивався з накресленого руслу та не відповідав задумам центральної влади. Обернути ситуацію на свою користь владі вдалося лише за допомогою військової сили, репресій, адміністративного та психологічного тиску на виборців.

Під час виборів до ВР УРСР (9 лютого 1947 р.) та місцевих органів влади (21 грудня 1947 р.) у західноукраїнському регіоні представники режиму кардинально змінили тактику їхнього проведення: попри офіційні розпорядження, які закликали відповідальних осіб суворо дотримуватися виборчого законодавства, людей на цей раз не змушували до масової участі у виборчому процесі, залишаючи процедурні питання до вирішення чиновникам. Нова виборча тактика виявилася дуже вдалою, адже значно зменшила напругу протистояння між владою і населенням, а водночас ніяк не вплинула на результати виборів, адже партійці, наділені негласними повноваженнями, звично фіксували потрібні показники. Радянська партократична система не лише не зупиняла порушення законодавства, а фактично узаконювала примус та свавілля чиновників під час виборів.

Незважаючи на майже повний бойкот виборів населенням регіону під час виборчих кампаній 1946–1947 рр. (за даними націоналістичного підпілля, добровільно голосувала лише третина виборців, переважно члени адміністрації та військові), офіційні результати свідчили про «блискучу перемогу блоку комуністів і безпартійних». Відверте нехтування владою конституційними нормами в процесі організації та проведення виборчих кампаній викликало обурення в середовищі західноукраїнського суспільства та додатково провокувало протестні виступи. У результаті перші повоєнні виборчі кампанії не лише не сприяли радянзації західних областей, а й посилювали антирадянські настрої населення.

У підрозділі 5.2 *«Особливості організації та проведення виборів у 1951–1953 рр.»* сфокусовано увагу на заходах влади з підготовки виборчих кампаній до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих органів влади у західних областях УРСР впродовж 1950–1953 рр. У порівнянні з першими повоєнними виборами, коли західні українці масово бойкотували виборчий процес та демонстративно відмовляли владі у легітимності, виборчі кампанії 1950–1951 рр. проходили у значно спокійнішій обстановці. Виснажені матеріальними нестачами та репресіями західні українці все частіше виявляли лояльне ставлення до влади, сповідуючи інстинкт самозбереження. На шлях конформізму людей штовхала втома від безплідного протистояння з представниками режиму, майже повна ліквідація учасників національно-визвольного руху, втрата ілюзій стосовно розв'язання ситуації на західноукраїнських землях за допомогою міжнародно-політичних чинників. Зросла кількість людей, які погоджувалися «добровільно» голосувати в обмін на лояльність влади або певні пільги (отримання роботи, житла, можливість навчатися у вузах чи навчати дітей тощо). І хоча конформістські настрої були

передовсім наслідком масових репресій, представники режиму твердили про повну підтримку владних ініціатив у регіоні.

Схема проведення виборів, запроваджена в СРСР у 1937–1938 роках, виявилася дуже зручною для сталінського керівництва і працювала без збоїв, забезпечуючи кремлівській верхівці стале перебування при владі. Це давало можливість чиновникам трактувати підготовку та проведення виборчих кампаній як другорядну проблему. Однак, зниження уваги до проведення виборів з боку влади оберталось численними недотягненнями в роботі виконкомів з їх організації, що додатково дискредитувало виборчу систему в очах громадян. Окреслені тенденції мали місце не лише в західноукраїнських областях, а й на всій території УРСР, що посилювало настрої абсентеїзму та приховані форми протесту серед виборців. Вкрай незначна роль інституту виборів у державі призвела до поширення у наступні роки явища соціальної апатії та недовіри до існуючої системи влади.

У розділі 6. «Діяльність місцевих органів влади та їхня роль у радянській західних областей УРСР» характеризуються законодавчі та практичні аспекти функціонування представницької гілки влади у західних областях УРСР.

У підрозділі 6.1 *«Становлення та функціонування радянської гілки влади у західних областях Української РСР під час першого етапу радянської (1939–1941 рр.)»* проаналізовано роль і завдання Рад депутатів трудящих та їхніх виконкомів у процесі встановлення радянської влади в західноукраїнських областях УРСР у 1939–1941 рр. Внаслідок окупації у західноукраїнському регіоні було зруйновано демократичні засади організації суспільства та насаджено жорсткий тоталітарно-партократичний режим, який діяв на всій території СРСР. Принцип поділу влади був заміщений принципом «єдності влади трудящих мас», уособленням якого виступали Ради, міцно вмонтовані у владну вертикаль. Управлінський алгоритм і технології кадрового комплектування Рад визначалися союзним та республіканським центрами переважно без урахування місцевої бюрократії, адже призначення місцевих могло затримати процес радянської регіону, оскільки навіть та частина західних українців, які підтримували режим, не завжди погоджувалися з партійними рішеннями. Серед десяти членів Львівського облвиконкому, сформованого у січні 1940 р. наказним порядком, був лише один місцевий – лікар М. Панчишин, якому довірили посаду голови обласного відділу охорони здоров'я. У Рівенській області вихідцям з місцевого населення було відведено лише 22 посади заступників голів райвиконкомів і 93 посади завідувачів відділів, а серед членів облвиконкому не було жодного місцевого. Подібною виявилася ситуація на Волині, де станом на квітень 1940 р. заступниками голів райвиконкомів стали лише троє місцевих мешканців. Засилля приїжджих керівників в управлінських структурах регіону забезпечувало представникам режиму неухильне виконання політики партії на місцях, проте не сприяло налагодженню продуктивних стосунків з місцевим населенням, що негативно позначалося на всіх сферах життєдіяльності суспільства. Не знаючи місцевих умов, погано володіючи українською мовою, приїжджі урядовці не завжди

справлялися з ситуацією, що не раз ставило їх у двозначне становище, змушувало порушувати «соціалістичну законність» та вдаватися до необґрунтованого застосування сили.

Підпорядковані парткомітетам Ради та їхні виконкоми відігравали другорядну роль у системі управлінських структур регіону, що нівелювало принцип народовладдя та перешкоджало належному впливу Рад на суспільно-економічний розвиток західноукраїнських областей. Як наслідок, суспільно-економічні перетворення у регіоні мали неоднозначний, а часом суперечливий характер. Зокрема, процес націоналізації великої промисловості та поміщицьких і церковних земель через відсутність конкретних вказівок місцевих органів влади або нехтування ними з боку відповідальних осіб обернувся пограбуванням регіону та його мешканців. Не дали очікуваних результатів широкомасштабні зрушення у господарському секторі через «хронічні хвороби» радянської економіки (безгосподарність, незбалансоване планування, корупція тощо). А реорганізація кооперативних установ обернулася знищенням малого і середнього бізнесу, що негайно позначилося на добробуті населення. Здебільшого невтішні для західних українців зміни в економічному та суспільно-політичному житті сприяли зростанню протестних настроїв. Соціальний вибух попередив лише початок радянсько-німецької війни, яку більшість західних українців сприйняли як надію на визволення.

У підрозділі 6.2 *«Роль Рад у політичних, економічних та культурних трансформаціях краю повоєнного періоду»* здійснено реконструкцію процесу формування та діяльності представницьких органів влади, їхніх виконавчих структур у західних областях УРСР повоєнного періоду. Після вигнання нацистів із західноукраїнських земель процеси, започатковані тут впродовж 1939–1941 рр., отримали свій подальший розвиток. Потреба негайного відновлення державних органів влади у західних областях УРСР після вигнання нацистів випливала не лише з необхідності якнайшвидше відбудувати зруйновану війною економіку та інфраструктуру, налагодити побут громадян, а й поновити системний ідеологічний вплив на населення, яке, переживши хвилю національного відродження під час Другої світової війни, не виявляло належної лояльності до сталінського режиму. Друга радянізація західноукраїнського регіону здійснювалася комуністами значно жорсткішими методами, що знаходило свій вияв не лише у масових репресіях, а й формах та методах урядування. Підпорядкування Рад та їх виконкомів парткомітетам за час війни посилювалося, що призводило до адміністрування, порушення принципів демократії у діяльності Рад, звужувало коло людей, які б могли реалізовувати засади народовладдя та, врешті-решт, призвело до повної концентрації виконавчої і законодавчої влади в партійних руках. Комуністи брали на себе вирішення питань, які входили до компетенції Рад, чим підміняли діяльність органів влади на місцях, про що свідчать як протоколи сесійних засідань, так і обов'язкова присутність у сесійній залі обкомівських чи райкомівських працівників або членів ЦК КП(б)У (залежно від рівня сесійного засідання Рад). Нормою стало ухвалення спільних рішень парткомами та виконкомами Рад. У результаті місцеві Ради були позбавлені можливості виробляти самостійні

рішення не лише з політичних чи економічних проблем, а й найдрібніших питань. Формально влада неодноразово робила спроби активізувати діяльність Рад, наголошуючи на їхній винятковій ролі в управлінні державою, проте більшість з них мали косметичний характер або ігнорувалися представниками владної вертикалі без будь-яких наслідків для самих посадовців. Пріоритетне слово у керівництві повоєнною відбудовою та життям країни загалом залишалося за комуністами, адже партії потрібні були Ради лише як зовнішня форма здійснення своєї диктатури, і цей статус-кво ніхто не був зацікавлений змінювати.

Попри те, що пріоритетним завданням місцевих органів державної влади було визначено вирішення питань, пов'язаних з нормалізацією життя на місцях (відбудова житлового фонду, постачання населення харчами та промисловими товарами, медичне обслуговування, робота комунальних закладів, засобів зв'язку і транспорту тощо), діяльність Рад та їх виконкомів у західних областях націлювалася передовсім на перервану війною промислову модернізацію краю. Першочергове вирішення виконкомами загальнодержавних економічних проблем обмежувало ресурси місцевих органів влади, позбавляло їх бази для розвитку підпорядкованих громад і територій, а у кінцевому результаті викликало стагнацію самоврядування. Документи парткомів та радянських органів влади цього періоду фіксують повну або часткову бездіяльність Рад: порушення конституційних строків скликання сесій районними, сільськими, селищними та міськими Радами (районного підпорядкування), низьку явку депутатів на засідання сесій та їх низьку активність у обговоренні питань, незадовільну роботу депутатських комісій та груп. Така ситуація спостерігалася не тільки у західноукраїнських областях, а й на всій території УРСР, адже проблема низької результативності роботи Рад мала загальносоюзні масштаби. Наприклад, за друге півріччя 1946 р. з 16.916 місцевих Рад УРСР регулярно проводили сесії лише 1.875 Рад (11%). Упродовж 1946 р. зовсім не скликалися сесії облвиконкомом Ровенської облради, не відбувалися сесії міськрад у Луцьку і Ровно. На рівні райрад не було проведено жодної сесії у Станіславській області – в 25 районах, Полтавській – 22, Херсонській – 21, Волинській – 20. У Ровенській області не відбувалися сесії у 810 сільрадах, Волинській – 693, Станіславській – 561, Тернопільській – 483, Київській – 407. Несамостійність представницької гілки влади не позбавляла радянських працівників відповідальності за реалізацію політики партії у регіоні та робила їх причетними до зловживань та корупційних схем номенклатури. Особливо складним було становище голів сільрад, які часто виступали заручниками непростої ситуації, пов'язаної з діяльністю учасників національно-визвольного руху та домінуванням антирадянських настроїв серед місцевого населення.

У розділі 7. «Реакція суспільства» розкриваються політичні настрої населення західних областей у стосунку до виборчих кампаній, форми та методи спротиву владі, заходи представників режиму, спрямовані на ліквідацію національно-визвольного руху та «нормалізацію» ситуації у регіоні.

У підрозділі 7.1 «*Політичні настрої населення*» розглянуто основні вияви політичних настроїв мешканців західноукраїнських областей щодо виборчих

кампаній повоєнного періоду. На основі аналізу документів і фактів диференційовано кілька типів виборців у західноукраїнському соціумі в залежності від їхнього ставлення до виборчого процесу:

1) «активісти» – повністю підтримували владу і активно включалися в кампанію;

2) «лукаві», або «активісти з особистим інтересом» – брали участь в кампанії, розраховуючи залагодити у такий спосіб свої повсякденні проблеми;

3) «ухильники» – частина їх у будь-який спосіб намагалася уникнути участі у виборах, а частина висловлювала своє негативне ставлення у прихованій формі;

4) «конформісти» – приходили на вибори і голосували як треба, не виявляючи будь-якої активності;

5) «протестний елемент» – виборці, які публічно відмовлялися брати участь у голосуванні, незважаючи на терор та примус з боку влади;

6) «бунтівники» – виборці, які вдавалися до застосування сили у відповідь на державний терор: били представників влади, вчиняли компрометуючі владу дії;

7) «жертви» – голосували під терором влади або відмовлялися голосувати через страх бути знищеними повстанцями;

8) «учасники націоналістичного підпілля» – проводили численні антивиборчі акції, а також зі зброєю в руках намагалися перешкодити проведенню виборів.

Упродовж 1946–1947 рр. найбільшу групу серед виборців західноукраїнських областей становив саме «протестний елемент» з огляду на домінування у регіоні антирадянських настроїв та діяльність націоналістичного підпілля. Протестувальники були представлені в основному селянством, яке в повоєнний період опинилося у складних матеріально-побутових умовах та активно підтримувало учасників ОУН і УПА. Географія критичних висловлювань громадян стосовно демократії радянського зразка доводить подібність електоральних настроїв у різних регіонах республіки, що вказує на фіктивність радянського ідеологічного моноліту, заснованого на страху та репресіях.

У підрозділі 7.2 «*Антивиборчі акції ОУН і УПА*» висвітлюються форми та методи боротьби, які застосовували учасники національно-визвольного руху під проводом ОУН і УПА з метою перешкодити виборчим ініціативам окупаційної влади. Позиція повстанців стосовно впровадження у регіоні радянських виборчих практик полягала у дискредитації радянського народовладдя як антинародного та антидемократичного. Підпільники намагалися зірвати вибори і в такий спосіб привернути увагу світової спільноти до проблеми поневолених народів СРСР та одержати підтримку держав демократичного блоку у боротьбі з російським тоталітаризмом. Спротив учасників ОУН та УПА під час виборчих кампаній повоєнного періоду набував різноманітних форм (від пропагандистських до збройно-терористичних) та мав різну інтенсивність, що залежало як від сили українського визвольного руху, так і суспільно-політичної ситуації у регіоні. Найбільшого розмаху антивиборчі акції ОУН-б набули під

час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р., коли підпілля ще володіло значними силами. Тоді керівництво ОУН і УПА спланувало масштабну антивиборчу кампанію, яка охопила весь регіон та сусідні області УРСР. Згідно з радянськими статистичними даними, за час підготовки до виборів у ВР СРСР з 10 жовтня 1945 р. до 10 лютого 1946 р. повстанці здійснили 308 акцій, спрямованих на зрив виборів, під час яких вбито голів та членів виборчих комісій – 24, забрано в ліс членів виборчих комісій та агітаторів – 25, вбито агітаторів – 8, спалено виборчих дільниць – 6, здійснено нападів на виборчі дільниці – 48. Під час наступних виборчих кампаній підпілля обмежувалися головно роз'яснювально-пропагандистськими методами, що було пов'язано з величезними втратами особового складу повстанців внаслідок т. зв. «Зимової блокади» та усвідомленням марності протидіяти владі, яка не рахувалася з волевиявленням людей. Однак окремі терористичні акти клітин підпілля супроти організаторів виборчого процесу радянські документи фіксують до середини 1950-х рр.

У підрозділі 7.3 *«Заходи режиму з ліквідації українського національно-визвольного руху»* акцентовано на проблемі протистояння влади і націоналістичного підпілля в момент проведення виборчих кампаній. Ліквідація відділів УПА та підпілля клітин ОУН у повоєнний період належала до пріоритетних завдань сталінського керівництва. Інтенсивність військово-чекістських операцій НКВС (МВС) та НКДБ (КДБ) значно зростала під час проведення виборчих кампаній, адже радянське керівництво було добре поінформоване про наміри повстанців зірвати виборчий процес. Особливо масштабну операцію («Велика блокада») проведено напередодні виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р., коли у регіон були скеровані значні військові сили (понад 3.500 гарнізонів регулярних військ загальною кількістю понад півмільйона бійців). Їхніми силами з 1 грудня 1945 р. до 10 лютого 1946 р. здійснено 15 тис. 562 операції зі знешкодження повстанських відділів, внаслідок яких ліквідовано 130 збройних формувань УПА і 362 осередки ОУН різних рівнів, знищено понад 4,2 тис. повстанців (з них 1.140 членів ОУН), захоплено в полон 9,4 тис. причетних та запідозрених у співпраці з підпіллям осіб. Зміна тактики українських повстанців (відмова від оперування великими відділами та перехід до підпільно-конспіративної діяльності) змусила представників режиму переформатувати свої дії у боротьбі з національно-визвольним рухом. Офіційно з січня 1947 р. справу ліквідації відділів ОУН-УПА передали управлінням МВС та МДБ, посиливши керівний склад місцевих управлінь оперативними працівниками зі складу МВС УРСР. Проте найдієвішою зброєю проти учасників націоналістичного підпілля виявилася провокативно-агентурна робота. За допомогою агентів-внутрішників чекістам вдалося зруйнувати організаційні зв'язки, скомпрометувати провідників підпілля в очах соратників по боротьбі та місцевого населення, посіяти хаос в середовищі національно-визвольного руху та послабити його зсередини. Карально-репресивні акції режиму під час виборчих кампаній спрямовувалися як проти учасників національно-визвольного руху, так і цивільного населення,

яке цілком поділяло позицію повстанців стосовно впровадження у регіоні демократії радянського зразка.

У підрозділі 7.4 «*Форми та методи спротиву цивільного населення. Інтеграція та способи пристосування*» досліджено зміни у електоральній поведінці виборців західноукраїнського регіону (від активного спротиву до різних форм інтеграції) в повоєнний період. Цивільне населення у протистоянні з владою вдавалося здебільшого до ненасильницьких засобів. Форми та методи спротиву цивільного населення владі під час проведення виборчих кампаній набували як організованого, так і стихійного характеру, поділялися на масові, групові та одиничні, відкриті та приховані, агресивні та демонстраційні тощо. Не бракувало також нетрадиційних форм політичного протесту. Частота та інтенсивність виступів були соціально диференційовані: незадоволення діями влади активніше виявляли селяни, тоді як у містах населення воліло застосовувати приховані форми протесту. Рівно ж жіночі антиурядові виступи (як одиничні, так і масові) переважали чоловічі кількісно та за емоційною напругою. Масові акції протесту, включно з бойкотом виборів, під час перших повоєнних виборчих кампаній вказували на наявність широких опозиційних настроїв у середовищі західноукраїнського суспільства, підважували їхні результати та підривали основу легітимності політичної влади режиму. Під час виборчих кампаній 1950–1951 рр. люди все частіше улягали перед вимогами влади, що було викликане усвідомленням марності протистояти режимові та бажанням налагодити нормальне життя. Їхній конформізм, що полягав у «добровільній» участі у виборчих кампаніях та голосуванні за провладних кандидатів, мав вимушений характер, адже численні висловлювання, зафіксовані інформаторами МВС і КДБ, свідчать, що навіть наприкінці правління Й. Сталіна кількість апологетів режиму у середовищі західноукраїнського суспільства залишалася мінімальною.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження зазначеної теми дає змогу сформулювати низку висновків, узагальнень і теоретичних положень.

На основі аналізу наукових поглядів і підходів вітчизняних та зарубіжних учених зроблено висновок про різновимірність, багатоаспектність та неоднозначність досліджуваної проблеми, що пояснюється як її міждисциплінарним характером, так і різним тлумаченням ключових категорійно-понятійних понять. Це пов'язане зі специфічною природою та різним досвідом організації виборчого процесу в окремі історичні періоди, а також необхідністю врахування сукупності чинників історичного, політично-правового, філософського та морально-психологічного порядку. Отже, йдеться про широке трактування складного й суперечливого явища. Попри актуальність теми кваліфікаційної роботи та величезну за обсягом історіографічну базу, яка представляє наукові концепти розвитку українського парламентаризму в історичній ретроспективі, кількість комплексних досліджень, які стосуються вивчення виборчих кампаній радянської доби, є недостатньою. Радянська

історіографія проблеми через політичну заангажованість є мало затребуваною. Більшість сучасних дослідників розглядають перебіг виборчих кампаній в СРСР як політичне, соціальне чи державно-управлінське явище, оминаючи суто історичні підходи. Лише починається вивчення електоральних настроїв радянських громадян, що, як виявилось, не відзначалися монолітністю. Майже недослідженим залишається регіональний аспект проблеми. Все це дає підстави вважати вказану проблематику привабливим і потенційно евристичним об'єктом дослідження.

Радянській політичній системі були притаманні аморфні форми народовладдя з домінуючою декларативною й формально-демократичною компонентою, що є іманентною рисою диктаторських тоталітарних і авторитарних режимів. За винятком перших пореволюційних років, у Радянському Союзі не проводилися вільні демократичні вибори на конкурентній основі, які б засвідчували наявність у державі демократичної системи влади. Більшовицька верхівка усунула народ від участі у формуванні владних структур, а процедура, яку називали виборами, стала перевіркою виборців на лояльність до партійної влади, зручною формою показової демократії. Удосконалюючи з кожним роком процес організації та проведення виборчих кампаній, форми та методи передвиборчих заходів, підвищуючи планку відповідальності організаторів процесу, представники режиму не виходили за рамки існуючої системи. У результаті вибори все більше набирали вигляду театралізованого дійства із заздалегідь продуманим сценарієм та запланованим пропагандистським ефектом. Таким чином, виборчі кампанії в усіх республіках Союзу РСР відтворювали певну загальну модель політичного життя за сталінізму, символічну взаємодію між владою та виборцями.

Виборчі кампанії на території всього Радянського Союзу проходили під контролем компартії та спецслужб, адже механізм їхнього проведення передбачав багато моментів, які здійснювалися в ручному режимі. Контролю підлягали усі ланки виборчого процесу: від формування виборчих комісій та округів, складання списків виборців, ведення передвиборчої агітації, фінансових приготувань тощо до моменту голосування та підрахунку голосів. Офіційні результати явки та голосування, які на кожних виборах традиційно становили 99,9%, ніколи не відображали реальних суспільно-політичних та електоральних настроїв населення, адже в радянському суспільстві за існуючої карально-репресивної системи висловлювати свої думки вголос чи навіть приховано наважувався далеко не кожен. Склад Верховних та місцевих Рад, який формували за відповідними квотами, був логічним наслідком цієї системи виборів, а тому не відповідав політичній і соціальній структурі суспільства. Перебування у складі депутатів великої кількості робітників і селян мало підтверджувати ідеологему про СРСР як «робітничо-селянську державу», а постійний відсоток жіноцтва (30%) відображав політику партії стосовно гендерних проблем. Сформовані у такий спосіб органи влади у своїй діяльності повністю підпорядковувалися більшовицькому керівництву.

Політичні кампанії сталінської доби, до яких відносимо і вибори представницьких органів влади, відзначалися масштабністю, потужною

пропагандистською складовою та величезною мобілізаційною здатністю. З їхньою допомогою влада успішно вирішувала низку проблем та завдань загальнодержавного значення, підкреслювала свій легітимний статус та нагадувала громадянам про відсутність у них будь-якої альтернативи. На момент проведення перших повоєнних виборів багато політичних практик в СРСР стабілізувалися та почали діяти в циклічному режимі, не викликаючи помітного спротиву населення. Тож, проведення виборів у західноукраїнських областях стало справжнім випробуванням для представників влади, які звикли мати справу з лояльним населенням та не усвідомлювали до кінця причин, що змушували західних українців протестувати.

Радянська псевдodemократична виборча система майже без змін поширювалася на «приєднані» у початковий період Другої світової війни західноукраїнські землі впродовж 1939–1941 рр. З огляду на потребу Кремля утвердитися на нових західних кордонах встановлення радянської влади у цьому регіоні розглядалося як стратегічна мета та відбувалося форсованими темпами. У цьому контексті виборчі кампанії були покликані здійснити прискорену радянізацію регіону та засвідчити всезагальну підтримку радянської влади місцевим населенням, легалізувавши її дії перед світом. Однак, феномен радянізації західних областей УРСР, безперечно, слід розглядати у значно ширшому контексті, ніж лише у площині проведення виборів чи насадження Рад як органів державного управління. Йшлося про системні, примусові, здебільшого репресивні способи насадження соціалізму у трактуванні правлячої більшовицької верхівки, що брутально ламали традиційні форми господарювання, структуру соціальних зв'язків, світоглядні й ціннісні орієнтири, моделі соціальної поведінки й усталені суспільно-політичні практики.

Дорадянський електоральний досвід західних українців базувався на європейських демократичних стандартах, які передбачали політичний плюралізм та відносно вільне волевиявлення, тому насильницьке запровадження актів радянської демократії у західних областях неоднозначно сприймалося місцевим населенням. Якщо зацікавленість організацією Народних Зборів Західної України (1939 р.), незважаючи на причини, які її живили, була всезагальною, то проведення виборів до ВР СРСР, УРСР та органів місцевого самоврядування в 1940–1941 рр. уже потребували певної стимуляції з боку влади. Західні українці, порівнюючи радянську виборчу систему з виборчим правом міжвоєнної Польщі та Румунії, дуже швидко усвідомили її бутафорський характер та намагалися уникати співпраці з новою владою. Це стало вагомою перешкодою на шляху залучення місцевого населення до офіційних політичних церемоніалів та радянізації регіону загалом.

Події 1939–1941 рр. виразно показали, що радянська система влади політично і ментально антагоністична західноукраїнському суспільству, а надумані політичні процеси над суспільно активною частиною населення та масові розстріли політичних в'язнів у тюрмах в червні 1941 р. остаточно позбавили західних українців ілюзій стосовно більшовицької системи влади. Прихід «других совітів» був для місцевого населення не лише небажаним, а й

смертельно небезпечним, адже значна частина населення, опинившись на окупованій території, з тих чи інших причин співпрацювала з нацистською владою або, виступивши на боці ОУН і УПА, продемонструвала свою прихильність до державно-самостійницької ідеології. Як наслідок, проведення урядових виборчих кампаній у регіоні в повоєнний період різко відрізнялося від ситуації з виборами у 1940–1941 рр. Відмінними виявилися не лише суспільно-політична та економічна ситуація, поведінка владної еліти, змушеної застосовувати значно жорсткіші методи радянської політики в регіоні, що вплинуло на конструювання виборчих технологій, а й реакція населення, яке від пасивних методів протесту перейшло до збройного опору окупантам. Це дає підстави для виокремлення виборчих кампаній 1939–1941 та 1946–1953 рр. у два окремі періоди, попри те, що другий із них логічно продовжував перший.

Вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР, а також місцевих органів влади в західних областях УРСР у 1946–1947 рр. відбувалися на тлі жорсткого воєнно-політичного конфлікту, який набув загально-регіональних масштабів і загрожував поширитися на решту території Української РСР. Бойкот виборів західноукраїнським населенням не вписувався у широко розрекламовану ідеологію про стабільність політичної системи СРСР та політичну монолітність радянського суспільства, тож, сталінське керівництво докладало максимум зусиль, щоб втримати процес під контролем. Дії влади, спрямовані на проведення виборів, а також форми та методи спротиву з боку місцевого населення з року в рік варіювалися, витворюючи специфічну ситуацію з проведенням виборів, притаманну лише західному регіонові УРСР.

У 1950-х роках участь населення у виборах стала значно масовішою, оскільки комплексні заходи режиму, спрямовані на прискорену радянську політику в західноукраїнських областях (індустріалізація, колективізація, русифікація), уже дали певні результати. Інтегровані у радянське суспільство західні українці змушені були підкорятися його законам. За цих обставин способом виживання ставала аполітична поведінка або показна ритуальна політична активність. Відсоток тих, хто щиро повірив у світле майбутнє українського народу під «сонцем Сталінської Конституції», був невисоким. За оцінками фахівців, у разі тривалої окупації близько 10% населення можуть стати колаборантами, з-поміж яких – 3% активними, однак 70% суспільства займе вичікувальну позицію. Комуністичній владі так і не вдалося сформувати в УРСР гомогенне суспільство з єдиною радянською ідентичністю. Переважно селянська за своїм соціальним складом Україна, переживши Голодомор, Великий терор та повоєнні репресії, залишалася потенційно «слабкою ланкою» сталінської імперії впродовж всіх років її існування.

Виборчі кампанії повоєнного періоду в західноукраїнських областях УРСР відбувалися з порушенням базових стандартів справжніх демократичних виборів (використання адмінресурсу, партійний диктат, домінування агітації Компартії у всіх сегментах медіа та інше) та радянської законності загалом. Застосування неправових регуляторів виборчого процесу в західних областях набули характеру негласних норм, адже політичні цілі радянського керівництва неможливо було зреалізувати в рамках існуючих конституційних порядків. Це

стало наслідком неправомірних дій органів державної влади та окремих посадових осіб, які фактично сформували в державі специфічне поле обмеженої законності, в якому не діють або зумисне не застосовуються чинні нормативно-правові акти. У результаті механізм проведення виборів, який на всій території СРСР мав не надто конституційний характер, ще більше розходився з буквою закону. Масові, системні порушення представниками більшовицького режиму виборчого законодавства, прописаних у ньому засад і процедур доповнювалися службовими порушеннями та діями, що виходили далеко за межі існуючого правового поля, силових та армійських структур. Зневажання законів самою владою створювало підстави для правового нігілізму місцевих мешканців, які й без того вважали радянську політичну й соціально-економічну систему окупаційною, імперською, антиукраїнською. Це на довгі десятиліття стало чинником формування моделей поведінки та ментальних кластерів населення Західної України, латентної акумуляції протестного потенціалу в західноукраїнському соціумі.

Насадження владних структур у західних областях УРСР упродовж 1939–1941 рр., а також у повоєнний період мало імпортований характер й лише дотично залежало від виборів представницької гілки влади. Воно відбувалося завдяки примусовому накладанню матриці командно-адміністративної системи СРСР, яка володіла «родовими властивостями», притаманними бюрократичному апарату, що склався в УРСР упродовж 20–40-х років, на західноукраїнське суспільство. Її структурний стрижень становили Ради всіх рівнів, що перебували під цілковитим контролем партійних органів. Узурпація владних функцій Рад компартійними структурами відбувалася під час кожного оновлення їхнього складу. Тому вибори до органів радянської влади завжди вважалися справою величезної політичної ваги. Однак, з огляду на заполітизованість та запрограмованість виборів, інтерес до їх проведення знижувався не лише серед населення, а й самих чиновників.

Несамостійність та неефективність функціонування представницьких органів влади в СРСР через їхню підконтрольність парткомітетам та вищим виконавчим структурам у західноукраїнських областях посилювалася внаслідок низької фахової та моральної культури партфункціонерів, надісланих у регіон чинити радянські зміни, насильницьких методів радянізації та відверте небажання населення співпрацювати з чужою їм окупаційною владою. Як наслідок, ні виборчі кампанії, ні діяльність місцевих органів влади у західноукраїнських областях у вказаний період не лише не сприяли закріпленню тут радянської влади, а й спричинили її дискредитацію. Адже, на відміну від інших регіонів республіки, у її західних областях радянські органи влади стали не просто бюрократичною надбудовою, а апаратом насильства чужого, кремлівського окупанта. Ця дистанція, практично непомітна деінде, у Західній Україні залишалася практично до падіння СРСР, хоча й перебувала в латентному стані, виявляючи себе у пасивній опозиційності режиму значної частини громадян краю.

Соціально-політичні заворушення у краї, серед них і збройного характеру, боляче вдарили по іміджу Країни Рад, тому боротьба з ОУН і УПА у повоєнний

період стала пріоритетним завданням режиму, а виборчі кампанії використовувалися владою як привід для чергової атаки на учасників національно-визвольного руху. Конфлікт сягнув апогею на межі 1945–1946 рр., під час виборів до Верховної Ради СРСР, коли з обох сторін було застосовано увесь можливий арсенал контрзаходів. Попри інтенсивні військово-оперативні та репресивні дії, владі не вдалося швидко досягнути бажаного результату у боротьбі з ОУН і УПА, у результаті чого виборчі кампанії 1946–1947, а також 1950–1953 рр. проходили в обстановці протиборства з українським визвольним рухом. У цьому контексті вибори можна розглядати не лише як чинник радянзації регіону, а й як інструмент репресій, адже під прикриттям виборчих кампаній відбувалося зачищення території від антирадянського елемента.

Аналіз політичних настроїв населення західноукраїнських областей під час проведення урядових виборчих кампаній повоєнного періоду свідчить про існування широких опозиційних кіл до радянської політичної системи та влади загалом, що зумовлювалося загальним ворожим сприйняттям радянського режиму, а також віддзеркалювало непросту суспільно-політичну ситуацію у регіоні, де влада, не зумівши приборкати самостійницьких прагнень населення, жорстоко розправлялася з учасниками національно-визвольного руху. На відміну від мешканців Великої України, які уже давно не бачили протестного виходу із ситуації, західні українці вчинили масовий бойкот сталінським виборам без вибору, створивши небезпечний прецедент, який, у разі поширення, міг загрожувати монолітності СРСР. Після ліквідації національно-визвольного руху та утвердження радянської системи влади ставлення населення до представників режиму можна схарактеризувати як внутрішню опозицію, у якій значна частина західноукраїнського населення перебувала аж до розвалу СРСР. Стан подвійної свідомості на довгі роки став для радянських громадян визначальною характеристикою їхньої ментальності, яка, з одного боку, деформувала національну свідомість людей, з іншого, – була чи не єдиним способом її збереження в умовах тоталітарного суспільства.

Наслідки тривалого функціонування на українських землях виборчої системи радянського зразка позначилися на електоральній свідомості громадян і вилилися у негативні моделі поведінки: громадяни недооцінюють значення виборчої системи, як механізму впливу на владу, нехтують політичними програмами кандидатів, орієнтуючись передовсім на морально-етичні риси висуванця, не бажають вникати у механізм, за допомогою якого їхні голоси конвертуються у представницькі мандати тощо. Отже, існує нагальна потреба впровадження основ демократичних цінностей політичної поведінки на рівні соціально-політичної парадигми українського суспільства. Адже формування демократії та ефективне функціонування її провідних інститутів у державі неможливе без належного рівня політичної культури населення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Збірник документів:

1. Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1950-ті роки). Збірник документів і матеріалів / [упор. і відп. ред. О. Стасюк]; НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Львів, 2011. 725 с.

Розділи в колективних монографіях:

2. Стасюк О. Статус радянського депутата та його становище в суспільстві. *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.): колективна монографія* / [відп. ред. І. Соляр]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. С. 227–235.

Статті у фахових виданнях:

3. Стасюк О. Протистояння влади та націоналістичного підпілля під час виборчих кампаній 1946–1947 років у західноукраїнських областях. *Військово-науковий вісник Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*. Львів, 2016. Вип. 26. С. 174–188.

4. Стасюк О. Особливості підготовки радянських виборчих кампаній у західноукраїнських областях у повоєнний період (1946–1947 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. Вип. 46. С. 178–181.

5. Стасюк О. Проблема соблюдения законности во время проведения избирательных кампаний сталинского периода в западноукраинских областях. *Leges si Vita (Закон и жизнь). Международный научно-практический правовой журнал* / [гл. ред Л. Арсене]. Республика Молдова, 2016. № 12/2. С. 97–101.

6. Стасюк О. Особливості організації та проведення перших виборів до Верховних Рад СРСР та УРСР у західноукраїнських областях. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ, 2017. Вип. 124 (№ 9). С. 63–66.

7. Стасюк О. Выборы до т. зв. Народних зборів Західної України у світлі електорального досвіду населення регіону. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2017. Вип. 30: Український визвольний рух ХХ століття / гол. редкол. М. Литвин, упоряд. і наук. ред. М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. С. 136–144.

8. Стасюк О. Критика радянської виборчої системи ідеологами та публіцистами ОУН. *Вісник Львівського університету. Серія історична* / [за ред. І. Підкови, Р. Тарнавського]. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. Вип. 53. С. 424–436.

9. Stasiuk O. The Peculiarities of formation of the representative branch of power in the west Ukrainian regions of the Ukrainian soviet socialist republic in the

post war period. *Східноєвропейський історичний вісник* / [гол. ред. В. Ільницький]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 7. С. 151–160 (Web of Science).

10. Стасюк О. Організаційно-технічна складова виборів в Українській РСР. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / [за ред. проф. І. Зуляка]. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 3. С. 190–197.

11. Стасюк О. Заходи режиму з підготовки виборів до ВР СРСР 9 лютого 1946 року в західних областях Української РСР та реакція населення. *Молодий вчений*. Херсон, 2018. № 7. С. 28–31 (Index Copernicus).

12. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії 1950–1951 років у західноукраїнських областях УРСР. *Емінак: науковий щоквартальник*. Київ, 2018. № 3 (23) (липень–вересень). Т. 2. С. 58–64.

13. Стасюк О. День виборів до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 року у західноукраїнських областях УРСР. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / [гол. ред. В. Вашкевич]. Київ: Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 136 (9). С. 77–81.

14. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії як вияв політичних репресій режиму (1936–1989 роки). *Масовія рєпрєсії ССРСР у гістарчных даследаваннях і калектнай памяці: навуковы зборнік* / [пад рэд. д-ра гіст. н. А. Смаленчука і канд. Гіст. н. А. Кандрацюк]. Мінськ: Зміцер Колас, 2018. С. 275–289.

15. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії як засіб індоктринації суспільства (на прикладі Української РСР повоєнного періоду). *Український історичний журнал*. Національна академія наук України / [гол. наук. ред. В. Смолій]. Київ, 2018. Вип. 4. С. 84–97 (Web of Science).

16. Стасюк О. Роль Рад у процесі радянзації західноукраїнських областей УРСР (1939–1941 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Вип. 31. С. 26–37.

17. Стасюк О. Політичні настрої західних українців під час виборчих кампаній повоєнного періоду. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 32. С. 113–124.

18. Стасюк О. Роль місцевих Рад у політичних та економічних трансформаціях західних областей УРСР повоєнного періоду. *Український історичний журнал*. Київ, 2020. Вип. 4. С. 97–109 (Web of Science).

19. Стасюк О. Особливості підготовки виборчих кампаній 1950–1953 рр. у західних областях УРСР. *Часопис української історії* / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. Київ, 2021. Вип. 44. С. 94–103.

20. Стасюк О. Організація та проведення виборів до верховної ради УРСР (9 лютого 1947 р.) у західних областях УРСР. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2021. Вип. 160 (№ 1–2). Ч. 1. Історичні науки. С. 128–133.

21. Стасюк О. Становлення та функціонування представницької гілки влади в західних областях Української РСР під час першого етапу радянзації

(1939–1941 pp.) *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2021. С. 816–828.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

22. Стасюк О. «Демократія» по-сталінськи. Як Кремль намагався легітимізувати приєднання Західної України до СРСР за допомогою виборів. *Український тиждень* (Київ). 2012. № 43 (260). 25 жовтня. URL: <https://tyzhden.ua/History/63213>

23. Стасюк О. Формування демократичних інституцій та виборчого права на території України у першій половині ХХ століття. *Новітня доба* / [відп. ред. М. Литвин, упоряд. і наук. ред. О. Стасюк, М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича. Львів, 2014. Вип. 2. С.27–36.

24. Стасюк О. Виборчі кампанії до Верховних Рад СРСР та УРСР в системі форсованої радянської західноукраїнських земель (1946–1947, 1950–1951 pp.). *Матеріали VII Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (до 95-річчя заснування Житомирського державного університету імені Івана Франка)*. Житомир, 2014. С. 70–72.

25. Стасюк О. Форсована радянська західноукраїнських земель в світлі виборів представницьких органів влади. *Парламентаризм в Центрально-Східній Європі: історія, національні особливості, сучасні тенденції*. Київ, 2015. С.195–201.

26. Стасюк О. Становлення парламентаризму в Україні: ретроспективний аналіз та шляхи розвитку. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 29-30 квітня 2016 р.* / За ред. О. Ю. Висоцького. Дніпропетровськ: «Роял Принт», 2016. Ч. II. С.145–148.

27. Стасюк О. Заходи режиму з нейтралізації відділів ОУН і УПА під час виборчих кампаній 1946–1947 років у західноукраїнських областях. *Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого Зимового походу)»* / За заг. ред. Г. М. Стародубець. Житомир: «Полісся», 2016. С.97–101.

28. Стасюк О. Структура та компетенція радянських органів представницької влади. *Новітня доба* / [відп. ред. І. Соляр, упоряд. і наук. ред. М. Романюк, О. Стасюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича. Львів, 2017. Вип. 5. С. 87–96.

29. Стасюк О. Питання легітимності радянських виборчих кампаній повоєнного періоду в західноукраїнських областях. *Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м.Херсон, 14–15 квітня 2017 р.* Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С.16–20.

30. Стасюк О. Радянське виборче законодавство та особливості його практичної реалізації (1936–1989 pp.). *Особливості розвитку публічного та*

приватного права в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Харків, 21–22 липня 2017 року). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С.10–15.

31. Стасюк О. Демократія по-сталінськи або як фальсифікували вибори у Радянському Союзі. *Новітня доба* / [відп. ред. М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича. Львів, 2018. Вип. 6. С. 243–249.

32. Stasiuk O. The nomination of candidates for deputies as a ritual element of soviet ostensible democracy. *Новітня доба* / [відп. ред. М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича. Львів, 2020. Вип. 8. С. 77–87.

33. Стасюк О. Передвиборча агітація і пропаганда у західних областях УРСР повоєнного періоду та реакція суспільства. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті [текст]: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11–12 червня 2020 року* / [наук. ред. Т. Єщенко]. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С.377–381.

АНОТАЦІЯ

Стасюк О. Й. Радянські виборчі кампанії як чинник радянізації західних областей УРСР (1939–1953 рр.) – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2021.

Вперше в українській історіографії на основі широкої джерельної бази та досягнень історіографії комплексно досліджено роль представницької гілки влади в системі суспільно-політичних та економічних перетворень у західноукраїнських областях за часів сталінщини. Виявлено та описано концептуальні підходи більшовицької правлячої верхівки до організації виборів представницьких органів влади у регіоні, «особливі» технології активізації виборчого процесу, специфічні форми та методи проведення агітації. Показано форми та методи спротиву населення урядовим виборчим кампаніям, висвітлено причини несприйняття західними українцями демократії радянського зразка. Проаналізовано організаційно-правові засади діяльності місцевих органів влади, особливості кадрової політики, наведено статистичні дані стосовно кількісного та якісного складу управлінців. Доведено неефективність роботи Рад та їхніх виконкомів в умовах партійного контролю та централізованої владної вертикалі. Відстежено політичні настрої населення у стосунку до виборчих кампаній, форми та методи спротиву владі з боку цивільного населення та учасників національно-визвольного руху.

Ключові слова: західні області Української РСР, сталінський період, представницька гілка влади, виборчий процес, політичні настрої населення.

АННОТАЦИЯ

Стасюк А. И. Советские избирательные кампании как фактор советизации западных областей УССР (1939–1953 гг.) – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора исторических наук по специальностям 07.00.01 – история Украины. – Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины, Институт этнографии НАН Украины. Львов, 2021.

Впервые в украинской историографии на основе широкой источниковой базы и достижений историографии комплексно исследована роль представительной ветви власти в системе общественно-политических и экономических преобразований в западноукраинских областях во времена сталинщины. Выявлены и описаны концептуальные подходы большевистской правящей верхушки к организации выборов представительных органов власти в регионе, «особые» технологии активизации избирательного процесса, специфические формы и методы проведения агитации. Показаны формы и методы сопротивления населения правительственным избирательным кампаниям, освещены причины неприятия западными украинцами демократии советского образца. Проанализированы организационно-правовые основы деятельности местных органов власти, особенности кадровой политики, приведены статистические данные количественного и качественного состава управленцев. Доказана неэффективность работы Советов и их исполкомов в условиях партийного контроля и централизованной властной вертикали. Отслежены политические настроения населения в отношении к избирательным кампаниям, формы и методы сопротивления власти со стороны гражданского населения и участников национально-освободительного движения.

Ключевые слова: западные области Украинской ССР, сталинский период, представительная ветвь власти, избирательный процесс, политические настроения населения.

ANNOTATION

Stasiuk O.Y. Soviet election campaigns as a factor in the USSR western regions Sovietization (1939–1953). – Qualifying scientific work on the manuscript rights.

The dissertation on competition of a scientific degree of the historical sciences doctor on specialties 07.00.01 – Ukraine history. – Ukrainian Studies Institute. I. Krypyakevych Ukraine NAS, Ethnology Institute of the Ukraine NAS. Lviv, 2021.

For the first time in Ukrainian historiography, on the basis of a wide source base and historiography achievements, the role of the power representative branch in the socio-political and economic transformations system in the western Ukrainian regions during Stalin's rule was comprehensively studied. The conceptual approaches of the Bolshevik ruling elite to the organization of power representative bodies elections in the region, "special" intensification technologies of the electoral process, specific forms, and campaigning methods are identified and described. The special attention

of the CP (b) U Central Committee and local party committees to the situation with the election campaigns in the western regions was emphasized. The concrete dissatisfaction facts of the population with the Soviet election legislation, forms, and methods of its realization, separate measures of the Soviet power directed on forced Sovietization of the region have resulted. The organizational and legal bases of local authorities' activity, features of personnel policy are analyzed, statistical data concerning the quantitative and qualitative managers structure have resulted. The secondary status of local authorities in the system of western Ukrainian region Soviet administrative structures and the republic in general, artificial narrowing of their powers by subordination to party committees and limitation of the financial and material base, which hindered their proper influence on socio-economic region development. Emphasis is placed on the numerous power abuses and corruption schemes that were inherent in the administrative USSR environment and the USSR in general. The difficult village administration situation due to double pressure was emphasized: by higher authorities and national liberation movement members. The factors that determined the voter's electoral behavior and the causes of the social deviation are analyzed. The scheme of local population electoral moods stratification on quantitative, socio-political, gender, and other indicators is given. The dominance of anti-Soviet views among the local population, caused by the predatory economic government policy, the rejection of Soviet-style democracy, and the activities of the national liberation movement, was emphasized. There was a gradual decline in protest sentiment during the election campaigns during the study period, which resulted in the government's implementation of the Sovietization policy, almost complete elimination of national liberation movement members, and the use of repression.

Keywords: Ukrainian SSR western regions, Stalinist period, the representative branch of power, electoral process, the political population mood.

Підписано до друку 19.08.21
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк на різнографі. Зам. №19/08-1
Ум. друк. арк. 1,8
Наклад 100 прим.

Видавництво “Галич-Прес”
Видавець ФОП Король І.В.
м.Львів, вул. Гнатюка, 17
Ел. пошта: lvivprint@ukr.net/ Тел. 096-59-88-924
Свідоцтво ДК №5353 від 24.05.2017 р.